

դրոնակաւ, ԳԱՏՄԱԿԱՆ, ԲԱՆԱԲԱՆԱԿԱՆ, ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԵՎ ԱԶԻԱՅԻՆ
 ԲՈՒՆ. ԶԲԱՆ Զ. 1873 ՅԱՐԵ Զ. ՄԱՅՈՍ 31

Ս Ր Ա Ր Ա Տ
 ԱՄՍԱԳԻՐ

ԲՈՒՆ. ԶԲԱՆ Զ. 1873 ՅԱՐԵ Զ. ՄԱՅՈՍ 31

ԿՐՈՆԱԿԱՆ

ԱՄԵՆՈՒՐԵՔ ՀԱՅՈՑ ԵՎԵՂԵՑԱԿԱՆԱՑ
 ՊԱՐՏԱՆՈՐՈՒԹԻՒՆՔ.

Լ.
 Սեր, Հայոց Եկեղեցական Դասուն ընդ-
 Հանրապէս, Կերպանչիւրին ըստ աստի-
 ճանի յայտուել և սեպուհ պարտաւորու-
 թեանց մէջ ամենավեցեմ և քերական
 նպատակ պէտք է լինել մեզ Հայաստան-
 եայց Եկեղեցւոյ ամբողջութեան և ա-
 պահով յարաւանութեան արեամբ չափ
 հսկել և պաշտպան կալ իւրեանց զոր
 Հայաստանեայց Եկեղեցի ասելով պէտք չէ
 իմանալ միայն նիւթական շէնքը, ինչպէս
 նա և նորա պաշտպանութիւնը և ապա-
 հովութիւնը պէտք չէ ենթադրել կրօնա-
 կան ծիսից և արարողութեանց մէջ և
 եթէ զայն ասում, մինչև ի՞նչ պէտք է մեր

Եպարէն Հայաստանեայց Եկեղեցին
 կազմուն է Հայ ազգ, որ թէպէտ այսօր
 զուրկ քաղաքական հարստութենէ կամ
 իշխանութենէ ստի իրբեւ կրօնական ազգ

կեղեցականայ աշխարհի առջև, սակայն
 ոչ որ կարող է ուրանալ թէ կրօնական
 ազգ լինելով հանդերձ ուրոյն կամ որոշ
 ազգի կամ ցեղի գոյութիւն ունի, և ինչ-
 պէս կրօնականին մէջ նոյնպէս ցեղական
 կամ ազգային գոյութեան մէջ ունի յառ-
 կութիւններ, ունի լեզու, գրականութիւն,
 պատմութիւն, ինչպէս նա և ազգային
 յատուկ սովորութիւնները: Սերքապէս
 կրօնական ազգ լինելով հանդերձ իւր բը-
 նակութիւնը երկնից մէջ չէ, որպէս զի լոկ
 կրօնական պիտոյքներու և մեթոքութեանց
 կարծախ և ինամբ ստանայ, ուստի
 այս աշխարհի մէջ բնակելով ունի և աշ-
 խարհային կառավարութեանց մէջ իւր պի-
 տոյքը, զորս պարտի հոգալ, ևս նկատել
 քաղ իշխանութեանց սոյնպիսի պարա-
 վայից մէջ ունեցած իրաւանց սահմանը,
 ճանաչել նոցա գերիշխանութիւնը: Ինչ-
 իսողարձ պարտաւորութեանց հետ ի միա-
 սին. սակայն ասանցմէ կարելի է հետեցնել
 թէ նոքա՝ քաղ իշխանութիւնը իրաւունք
 ունին իւրեանց իշխանութեանց մէջ հպա-
 տակած ժողովրդեան իւրաքանչիւր ասանց
 և ընտանանց մէջ այնպէս ներդրածել զի

իւրաքանչիւր տան և ընտանեաց յատուկ եղած հանրածանօթ իրաւունքներ իսպառանհետանան: Ոչ ապաքէն իւրաքանչիւր տուն և ընտանիք ունի իւր գոյութեան հետ ներքին կառավարութիւն, և բարոյական և նիւթական փոխադարձ պարտաւորութիւնք և իրաւունք, այս է՝ իւր սերնդեան աճման և յարատեւութեան, իւր զաւակաց կրթութեան և ազագայ կենաց բարօրութեան և յաջողութեան համար հսկել, զորս երբէք չէ կարող զոհել այլ ընտանեաց: Ընչպէս Վաղ. իշխանութիւնք ևս պարտին իւրեանց գոյութիւնքը յարատեւ պահպանելոյ հետ՝ ջանալ և հսկել որպէս երկրին բարեկարգութեան, նոյնպէս իւրաքանչիւր տան և ընտանեաց կենաց և ընչից ապահովութեան, և հաւատարիմ հպատակութեան և՛ քաղաքական օրինաց և՛ կանոնաց:

Ինչ որ իւրաքանչիւր տան և ընտանեաց համար է, մի և նոյնը պարտ է խնայող նա և իւրաքանչիւր ցեղի և ազգաց համար:

Ուրեմն շայ ազգն ևս ենթադրելով իրւե մի տուն և ընտանիք, նախ իմանալով թէ ո՞ր է նորա ներքին կառավարութիւն, և ո՞վ է զխաւար:

Շայտն իւրաքանչիւր կառավարութիւն կրկիգրոնանայ շայտն իշխանական իշխանութեան և հեղինակութեան մէջ, որոյ զըլախ է շայտանեայց իշխանաց ընդհանրական շայրապեան:

Ուրեմն շայք որ երկրի և իշխանութեան մէջ ևս գտնուին՝ իւրեանց եկեղեցւոյ պաշտօնակցք պարտաւոր են թէ նոցին կրօնի, բեղութիւն և այլոց ուսուցիչ, և

թէ նոցա պաշտպան լինել՝ ինչպէս ցարդ եղել են:

Բայց նախ գոյն ինչ հետազօտեմք թէ շայտն եկեղեցականք ինչպէս կարող են պաշտպան լինել շայտն ազգի, և ապա հարեանցի կրօնատրեմք նոցա իրաւունքները և պարտաւորութիւնքը:

Յայտնի բան է՝ զի եթէ ի Չինաստան և ի Հնդկաստան շայեր բնակվին, ոչ Չինաց և ոչ Հնդկաց կառավարութեանց պարտք և հոգս է շայերը շայութեան մէջ իւր կրօնքով և ամեն յատկութիւններով պահելոյ հսկել, այլ իւրաքանչիւրն առաւել կաշխատի իւր ցեղին և կրօնին հետ ի մի ձուլել և շայութեան անունը ամեն պարագաներով ջնջել անհետացնել: Իսկ շայութիւնը կազմող ժողովուրդ և ընտանիքներ՝ ո՞րքան կրօնական եռանդ և հայրենասիրութիւն և ազգ. զբաղմունք ունենան, այնու ամենայնիւ նոքա ընտանեկան հոգածութեամբք և պարտաւորութեամբք պաշարաւ՝ չեն կարող ընդ երկար ժամանակ կամ աւելի մտածել իւրեանց ազգութեան և կրօնին վերայ (բացառութիւնքը չմոռանալով): Ահաւասիկ աստ կսկանի եկեղեցականաց պաշտօնը, որք բարի միջոցներ ձեռք առնելով, քաղ կառավարութեանց պահանջած օրինակը հպատակութիւնքը և տուրքերը հատուցանել ապով, զժողովուրդին ևս կպահպանէ իւր ազգութեան մէջ, կմխիթարէ հովեւորապէս, թէ բարոյապէս և թէ նիւթապէս կաջակցի նմին, նորա վշտերը և հնարաւորին կբաղդբացնէ, վերջապէս իբրեւ հայր՝ իւր որդւոց վերայ ամեն խնամք կտանի և կպահէ՝ որքան իւր միջոցներ և կարողութիւն կներկն, և հանապազ կբոլ:

բոքեն նոցա մտքերը և կողեորեն կրօնասիրութեամբ, հայրենասիրութեամբ, ազգասիրութեամբ, ընկերասիրութեամբ, և ինչ:

Ըստ այսմ մեր վերջին Ուսմանական քաղ. իշխանութեան կորստենէ ի վեր՝ ինչպէս Մարդպանութեան կամ անիշխանութեան ժամանակ ևս՝ եկեղեցականք էին որ ամեն հալածանաց՝ նեղութեանց՝ մինչև անգամ իւրեանց անձինքը ի մահ մատնելով՝ կարողացան Հայքը և Հայտութիւնը ընդ առաքելական կրօնին պաշտպանել, պահպանել և կառավարել ցայսօր:

Ի թէ եկեղեցականք չաշխատէին՝ այժմ Հայք սպառնալու իւրեանց զրացի կամ տիրող ազգաց հետ ի մի ձուլուած՝ կամ պարսկացած և կամ թրքացած պիտի լինէին, և պատմութեանց մէջ միայն անուն թողած:

Անտանիք և անրմբերեղե բռնութեանց առջև՝ նոցա միակ հնարն էր ժողովրդեան հետ ի միասին գաղթել՝ ուր որ կրօնից ազատութիւն և ազգաց իրաւունք կրտիէին: Իսկ քաղցր և արդարասէր քաղ. իշխանութեանց մէջ նոցա ջանքն էր օրինաւոր հպատակութիւն օրինաւոր իշխանութեան և՛ կամաց և՛ օրինաց, և ժողովուրդը ապահովել իւր կրօնին և ազգութեան մէջ:

Սեր եկեղեցականաց այսպիսի դործողութիւնքը արացուցանելոյ համար՝ բաւական է վերջին ժամանակներս եղած կարնոյ և այլ գաղթականութիւնքը մշտաբերել. և որովհետև եկեղեցականք ինչպէս մի և նոյն մարմնոյ անդամք, նոյնպէս մի և նոյն մարմնոյ ընտրած և ընդունած պաշտօնեայք՝ մի սիրտ և մի հոգի էին,

և ինչ ընդ ժողովրդեան, և ժողովրդեան անձուկն էր և է իւր կրօնը և ազգութիւնը՝ ինչ որ լինի և ինչ որ սրտառհի՛ ազատ սրահել, և ևս առ լիովադարձ պօքաւք և ջանիւք՝ պապէս կողործէին եկեղեցականք, և այսպէս Հայք կհետեւէին և կհետեւին եկեղեցականաց ամեն ժամանակ և ամեն պարագայից մէջ:

Գ.

Ի յիշ ժողովրդեան՝ ինչպէս Հայոց՝ ջանք՝ անձուկ և կամքն էր և է իւր ազգութիւնը և կրօնը ազատ սրահել, պաշտպանել և ապահովել ամեն դառն և վտառ պատահարաց ընդ դէմ, և նա իւր հարազատ մարմինէն կրնարէ՝ կորոշել և կսնուցանէ պաշտօնեայնէր՝ այս է եկեղեցականներ, ասել է թէ՛ նոցա յանձնած է իրաւունքներ և պարտաւորութիւններ:

Յայտնի բան է՝ որ օտար մի մարմին կարող է պաշտպանել մի այլ մարմին, սակայն բնականաբար չեն կարող այլ և այլ մարմնոց թէ՛ կենդանեաց և թէ՛ բանականաց անդամք՝ միւս մարմնոց վերայ կենդանի մնալ և օգտել. մի միայն հնարքն է՝ մի մարմնոյ անուշիկ զարգացման և զօրութեան համար միւս մարմինը ճշդէլ, զրէլ, և հալել. . . :

Այսպիսի հետեւանաց համար է՝ որ իւրաքանչիւր մարմին ինքեամբ կամ իւր անդամներով կարող է ապահովել զինքն:

Ըստ այսմ ամեն ազգ՝ թէ՛ կրօնական լինի և թէ՛ քաղաքական՝ իւր հարազատ անդամներով կապահովուի:

Աւրեմն Հայ ազգն ևս՝ իւր ազգութիւնը և կրօնը պահելոյ և յարատեւ զարգացնելոյ համար՝ իւր հարազատ եկեղեցա-

վաղվաղակի ելին ընդ յառաջ մեր կանայք և մանկոի նոցա, կալան զսանձս ձիոց մերոց, չե էաք զոտն եղեալ ի վերայ սեմոց տանն, ընդ յառաջեալ մեզ և զկաւորի փոքրիկ տոհմս, էած ի վրանն իւր, ուր ժողովեցան ի փոյթ միջոցի բազմութիւն դրացեաց, Լեզու սոցա երեւ յառաջ եկեալ ի լեզուէ Մարաց, այն է յաղաւազեալ Պարսկերէնէն. բազումք ի սոցանէ խօսին և Հայերէն, զի իբրեւ դրացիք պէտպէս յարաբրութիւնս ունին ընդ Հայոց Արկին ի ներքոյ մեր օմոցս (խալի) և բարձա, և Հրաւիրեցին ի բազմել. իսկ իրեանք զհետ եղին պատրաստիկոյ մեզ սեղան. կամէին զենուլ զոչխար, այլ ոչ յանձն առաք, զի ոչ կարէաք սպասել մինչ ցըւիրջ, ուստի և ետուն մեզ ի մաքուր անօթս փայտեայ մածուն, ընտիր կաթն ոչխարի, և լօջ Հաց, Կանայք նոցա ժիր էին և աշխատաւորք և ի մէջ ոչ բնաւ երկնչէին կամ կասկածէին, Հարցի ցնոսա թէ ներկի՞ն է ինձ պէտպէս Հարցմունս առնել նոցա ի վերայ աղապին և ընտանեկան դրութեանն, կենակցութեանն նոցա և կրօնի, և տանուտեանն ընկալեալ զտաճարկ իմ, սկսա յետ Հարցմանցս ասել ինձ զհետեւալ տեղեկութիւնս.

Ընդ իշխանութեամբ Ռուսաց թափառին մինչև 1400 զերդաստան Եղեռաց, ախլափ թուով գտանին ի Տաճկաստան և ի Պարսկաստան, Հարկանեն Հարկս Տէրութեանն մինչև ցկ թուպ. յիւրաքանչիւր տանէ, վտն բնակութեանն իւրեանց յերկրի նորա, վասն խնամածութեան Տէրութեան, և ճարակաց Հօտից իւրեանց, արօտատեղեաց լեռանց. յամուան բնակին վրանօք ի վերայ լեռանց, իսկ ի ձմրան՝ գան ի դիւզս Հայոց, որք ընդունին զնոսա քաղցրութեամբ, զի են ընդունակք ի ծառայութիւն, այլ զարմանալոյ այս ինչ է, զի սոքա պնդեն թէ կրօնի ինքեանք առաւել քան զամենեւին մերձագոյնք են Հայոց.

Ազգային և կրօնական իմն թշնամութեամբ սոքա զՄահմետականս ասուն, և նոքա զոսոս. վասն որոյ ոչ բնաւ տեսանի բնակել սոցա ի միասին.

Եզտիք, որք ի Տէրութեան Ռուսիոյ, բաժանին յերկուս ցեղս, և Հպատակին տոհմական

զկաւորացն իւրեանց. մերս ազգնականքն էին ի Հասանցւոց, և զկաւորինն նոցա անուն, Թաման աղա, որոյ որդին ընդ մեզ էր ի վրանի անդ.

Գոյ առ սոսա տոհմ ինչ. Ընչիս անուանեալ քրմաց, որք չունին իրաւունս ծխակատարութեան, մինչև չեցեն անձամբ ի դեօղի, որ անկաւնի առ Երուսաղեմաւ. Տանուտէրն մեր ասէր, թէ ընկալեալ անդ զօրհնութիւնս առնուն զանունի Ընչիս. բայց ինքն չկամեցաւ յայտնել մեզ ոչ զանուն զեղջն, և ոչ թէ յիմ կայանայ օրհնութիւնն.

Ի պատմարանական բռնարանի Թոմասայ Բըրուութոնայ, Գերմ. տպագր. 1756 ամի գտանեմք զհետեւեալ տեղեկութիւնս ի վերայ սոցա. Եզտիք, Հետեւիք տեսակ իմն աղանդոյ ի Պարսկաստան և ի Տաճկաստան, կոչեցան յԵւ զիսայ Արաբացի իշխանէն, որ սպան զօրդիսն լըդոյ զՀասան և զՀիւսէյին. գտանին սոքա ի Պարսս թուով իբրեւ 20.000 և բաժանին ի սեւան և ի սպիտակն. Սպիտակք զգնուն ըստ Տաճկական տարազու, այլ զառաջին և զյետին կողմն շապկին ոչ Հասանեն, միայն ընդ օղանձ անց ինչ անցուցանեն ի զուլիս իւրեանց, և սովորս իբր ի յուշ ածել կամին խորհրդաբար զոր պատմեն իբր թէ յերկնից անկեալ իյէ ի պարանոց նախնի ցեղապետին նոցա օղ ոսկիս Սևա Եզտիք ունին ամուսնացեալ Հոգեւորականս. ասուն զՊարսիկս և զԹաթարս. ծանրալուր Հայցոյութիւն է լսելեաց նոցա անունի Մուսուլման, և առաւել Հակամետք են ի Քրիստոնէութիւն. սիրեն զԲըրիստոնեայս. յարգեն զԱստուածաշունչն և զՊարան, թէ և բոլորովին տգէտք են. չունին ոչ զԹիլիատութիւն, ոչ զեկեղեցի, ոչ զաղօթատեղիս և ոչ պահա. բայց զիմեն ի սուրբ տեղիս ունին երգս յօրինեալ ի պատիւ Քրիստոսի և տիրամօր Պուսին. յարգեն զՄովսէս, այլ և զՄահմետ. ոչ երբէք չար ինչ խօսին ի վերայ սատանայի, զի մի ասեն բարկացի, ըստ որում Հաւաւտան թէ յետ ժամանակաց միստնդամ զողորմութիւն գտէ ի Տեսունէ, և անուանեն զնա Թաուու մարք. և այրեն զմեռեալս իւրեանց ուրախութեամբ մեծաւ, զի կարծեն թէ փոխադրի այրեցեալն յերկնս. թափառական են սոքա. յետ

հնդկական աւուրց. փոխեն զտեղի վրանաց իւր-
եանց, սիրեն զգլխի. քնեն զկանայս և զստանայս:

Եւ ծորստոս Հէնրի Լայարթ, ի բանս իւր
«Նինուէ» և մնացորդք նորա, ի լեզու Ֆերմ.
Թարգմ. Սեյսմերայ, զլ. ԺԹ. երես 144, կարգէ
հետաքրքրական տեղեկութիւնս ի վերայ սոցա-
լիստ որում անձամբ յայց ելեալ էր նոցա յԱսո-
րիս: Սա զբաղումն հաստատէ ի զիտողութեանց
խոց, տայ նորանոր տեղեկութիւնս բայց և բազ-
մաց որոց եւ հասու եղէ, մնայ անտեղեկ. և
երբեմն ներհակ մերոցն խօսի, լսելոցն և տեսելոց.
ահա բանք նորա. «Եզաիք ունին մարմնաւոր զը-
լուի զՀիւսէյին բէկ» և հոգեւոր զՇեյխ Նաղրա,
երկրեանն ևս բնակին ի Բաաղրի. իշխանութիւն
սոցա տոհմական է և յարգոյք յոյժ. որ և բա-
ժանի ի չորս կարգս. այսպէս, Փիր, Շեյխ, Ղա-
վալ և Փակ. Փիրն բժշկէ զհիւանդութիւնս,
Շեյխն երգէ զերգս հոգեւորս ի ժամ աղօթից,
Փակն հարկանէ թմբուիս և սուլէ ի սրինդ, և
Ղավալն՝ քարոզէ:

«Եզաիք խօսին ի լեզու Մարաց (Քիւրդերէն).
իսկ երգ նոցա են ի լեզու Արաբացի. ունին սըր-
բազան համարեալ մատնան մի, այլ ոչ որ կարէ
տեսանել զայն, թերեւս պահպանի ի Բաաղան.
խոստովանին զոյ գերագոյն էակի, բայց ոչ մա-
տուցանեն նմա պահս կամ աղօթս, (ընդ վեր-
ջինն եւ ոչ համաձայնիմ). սատանայ (շէյթան)
է զիտաւորն հրեշտակաց, անկեալ յերկնից վասն
յանցանաց, բայց հզոր դարձեալ. և յետ ժամա-
նակաց զողորմութիւն պոցէ վերստին. այժմ
իշխանութիւն ունի հատուցանելոյ զվնաս, իսկ
յապացս առցէ իշխանութիւն հատուցանելոյ
վարձս բարեաց. ոչ երբէք ի բերան առնուն ա-
նունդ «շէյթան» (սատանայ) և ոչ նման սմին
անարդանաց բառս. այլ երկեղածութեամբ կար-
դան զնա «Մալէք թաւուս», (թաղաւոր սիրա-
մարդաց) և «մալէք քիլիթ», (թաղաւոր հրեշ-
տակաց). ունին զաղտնի տօնախմբութիւն ի պա-
տիւ Մալէք-թաւուսի. զոյ առ սոսա և պընձի
փորագիր նմանութիւն կամ պատկեր սիրամարդի:

«Քրիստոս» ըստ կարծեաց նոցա էր մեծ հրեշ-
տակ, որ էաւ զկերպարան մարդկային. և նա ոչ
մեռաւ ի խաչին ասն, այլ համարձաւ յերկնս:

Սպասեն կրկնակի դալտեան նորա, և նորոյ յայտ-
նութեան Մեհտիր խմամին. (հանդոյն սմին ա-
ւանդութիւն ինչ և առ Մահմետականս). զՄահ-
մետ համարեն նահապետ ոմն զուգապատիւ Աբ-
րահամու. և մեծ սուրբ ոմն, զՀէյին Ալի. զե-
րեզման նորա գտանի ի հօլտի միոմ. ունի զեր-
կուս զրոշնս, և միայն բոկոտն մերձենալ մարթ է
ի նա (Լայարդ տեսեալ է զայն տեղի). համօրէն
սպասաւորք տեղոյն մտանեն անյր. զղեցեալ
պատմութեան սպիտակ. առ զրան դերեզմանին
քանդակեալ են ի քարին՝ առիւծ, օձ, տապար,
մարդ և ընկանակ. զիտելոյ արժանի է հոգեւոր
ծիսակատարութիւն նոցա. ի մտանել պիտաւոր
Շեյխին Նաղրայ, ամենեքին համբուրեն զձեռն նո-
րա, լուցանեն զհօր և մերձ գնան նոցա որք հա-
սանեն նոցա, տանեն զարդ. ձեռն իւրեանց առ
հօրն, և ապա զնոյն կայծակնամարտը ձեռն
տանին ի բերան և յաջակողմեան յօնան. յետ
այնորիկ հային առ այլա՝ որք ոչ կարացին մտա-
շիկ հրոյն և անպէն ասի երգ ինչ ի լեզու Արա-
բացեաց անուանեալ «Մաքամ Ազաթաթ» էստուս,
այսա ուրախական աղաղակք լինի, և ամենեքին
անկանին ի գետին:

«Վրոն սոցա է խառնուրդ Սաբէականութեան (59),
Քրիստոնէութեան, Մահմետականութեան, Գը-
նոտիկեանց (60) վարդապետութեան, և աղան-
դոյն Մանիքեաց (61), կամ թէ մնացորդք են
սոքա Սաբէացի Բարդեացեաց, կամ ունին մեր-
ձաւորութիւն ինչ ընդ նոսա ջերմեռանդ են առ
հին օրէնս. հաւատան յարարագործութիւն աշ-
խարհի ի Մուսէս, ի նորկտակարանն և ի Ղու-
րանն, այլ ոչ այնպէս որպէս հաւատան հնոյն:

(59) Сабейзмъ. Сабаеականութիւն. աղանդ ինչ, Երեւել
նախ քան զամենայն ի Մաբայ քաղաք Արաբիոյ, յորմէ հե-
տեւոյք նորա կողեցան Սաբէացիք. ուսուցանէ երկրպագանել
լուսաւորաց երկնից:

(60) Գնոտիկեանց ուղանդ, հիմնեալ յերկրորդ դարուն ի
Սիմոն և Մեհրայ Սամարացեաց, յառաջ եկեալ խառն ի քը-
րիստոնէութենէ, ի Հրեւութենէ և ի հեթանոսութենէ:

(61) Մանիքեցիք, աղանդաւորք հետեւոյք աղանդապետին
Մանեայ, որ երկուս արարելա զնէր լինել աշխարհի, մին
բարեւոյ և միւսն չարի, ոչ ընդունէին զին օրէնս, և զծիսուս
Քրիստոս ասէին մարդաբէ ոչ ծնեալ ի ուսոյ:

զնորածինն մկրտեն յետ Խօթն աւուրց. թրիատեն զնոսա ըստ Տաճկականին. հետեին ի բազումս Սարէացւոց՝ օրինակի աղագաւ, պազանեն զայն իր, յորոյ վերայ զառաջինն ցորեաց նշոյլ ճառագայթից արեւու. և ոչ երբէք լըքանեն ի հօր, նման նոցա՝ տան զկապոյտ դոյնն.

« Ի Ժամ՝ ծիսակատարութեան դարձուցանեն զդէմն յարեւոյս. նոյնպէս ի թաղելն զմեռեալս, զգրուին յարեւելս կոյս ուղղեն. սկիզբն տարւոյ առ սոսա, այն է որ և առ Յոյնս. բայց սոքա ունին զառանձին զանայտ թուական և համարեն այժմ 1560 ամ. այս որպէս կարծի՝ է թուական ընդունելոյ նոցա զաղանդ Մանիքեցւոց. չորիքշաւաթի է առ նոսա կիրակէ. ոչ ուտեն դաւանար և զխոզնին. ըմպեն զգինի. ի կիր առնուն զառնանս Քրիստոնէից և Մահմետականաց ի վերայ որդւոց իւրեանց. Մահմետականք համարեն թէ անունս Եղտի յառաջ եկն յնշխա իշխանէն թըշ նամուց տանն Ալոյ. բայց այս անուն յիշատակի յոյժ յառաջ քան զՄահմետ, հետեալսար և քան զԱլի. Թուրքք և Պարսիկք մեծ թշնամի են նոցա ».

Ես չկարեմ՝ տեսութիւն ինչ առնել ի վերայ կրօնի նոցա. զի չհղե ինձ յառաջադոյն ընթեռնուող բանս ի վերայ այսօրիկ. թէ և վաղու ուրեմն լուեալ է իմ՝ թէ գտանի աղանդ ինչ դիւապաշտից ի փոքրն Սսիս, և ի լիւրին Պարսկաստանի. և ոչ դոնէ ընդ երկար կարացի չըջել ի նոսա թէ կարող լիալ էի խորագոյնս հետադօտել, թէ և ճանապարհորդք բազումք միշտ տրտունջս բարձեալ են զսոցանէ, իբր զի են լուսէյք, և չհաղորդեն այլոց զցանկացեալսն. բայց թէ ախորժես, յառաջ բերից իսկութեամբ զբանս, զոր լուայ ի բերանոց նոցին, առանց ի քննին առնելոյ ընտա. զեղտիս անուանեն միով բանիւ. դիւապաշտս (չէյթանիէթէսթ), բայց նոքա զոյ ասեն մի Աստուած, զոր Հայք պաշտեն և մէք. զինի ասացին ինձ նա և թէ ընդունին զՅիսուս Քրիստոս որդի Աստուծոյ, յարգեն զնա, զծնող նորին զամենասուրբ կոյսն, և զայն ոմանս ի սրբոց. ընդ որս զսուրբն Գէորգ, որ առ Հայս յայտնի է առնումք. « Մուղնոյ սուրբ Գէորգ » և յաճախակի դիմեն ի վանս նորա՝ աղօթեն զերեսս յա-

րեւելս դարձուցեալ՝ որպէս ասէր հօրեղբայրն Աբովեանի. իսկ Մահմետականք, յայտնի է՝ զի միշտ զերեսս ի Մերքէ դարձուցանեն.

Յանցանկն Եղտեաց մերձ եկեղեցւոյ Հայոց, աղօթեն վայրկեան մի, այլ ի ներքս ոչ մտանն. կատարի ի վերայ երկնայից սոցա տեսակ ինչ մկրտութեան, այլ բարեկամն իմ Ալօ ոչ յայտնեաց ինձ զեղանակ ծիսին, որով վարի Եկեղեցւոյ. թերեւս ոչ կամէր, կամ քնքն իսկ անդիտանայր. Հորեորականք նոցա չունին դրաւոր օրէնս կամ կանոնա, այլ առանդութեամբ տան մին միւտոյն. չէք առ նոսա թրիատութիւն մանաւանդ անդոսնելի իսկ է, իբրեւ ծէս թշնամեաց նոցին Մահմետականաց և Հրէից. թէ և Գրանտ միաօնարն Ամերիկացի սնդէ ժնիլ զնոյն. թառն զմեռեալս ձեռս ի վերայ կրծոցն եղեալ խաչաձեւ, իսկ Մահմետականք զմեծ մատունս երկուց ձեռաց կապեն ընդ միմեանս և զձեռն դնեն ի վերայ որովայնի. և առհասարակ զինի ասացեալոյ համարի ի նոսա արիւն Քրիստոսի, վասն որոյ սուրբ է ըստ նոցա և յարգի. և միշտ ունին զստոմանն երկու ձեռք, զըուշացեալ զի մի հիղցի յերկիր, և եթէ անկցի անտի կամիլ մի, անդէն անկեալ յերկիր լիղեն զայն. նուիրական է առ նոսա միակնութիւն, և միապսակ ամուսնութիւն՝ որ առ սոսա ունի մեծ ինչ սովորութիւնս և ծէսս, կամ հրապարական խոստումն միմեանց, և օրհնութիւն Եկեղեցին. սոքա՝ ասէր ծերունին Արովեան, սուրբ պահեն զերգումն և զխոստումն, և ի Ժամ պատկին այն մտանէ ի ջուր ընթացիկ, և կինն կանքի ի ցամաքի. իբրեւ բազում անգամ ի հարց և ի խնդիր եղէ (ասէ) զսմանէ առ Եղտիս, ի վերջոյ լուայ ի միոյն ի մտերիմ բարեկամն իմ մէ, թէ որովհետեւ խոստանան լինել հաւատարիմ՝ առ ամուսինս իւրեանց, եթէ դիպեցի զայն թեյ նոցա, պատժեն խտաբ, ուտի լուանալով զանձն ի ջուրն, մեղմեն զստոկութիւն երգմանն, և ի յանցանկն՝ թեթեւ պատժոց լինին ենթակայք.

Սոքա՝ ըստ ասելոյ Յարութիւնի Արովեան՝ ունին խոստումնութիւն և անաշխարութիւն, որ կատարի այսպէս. երկուտասն անձինք ժողովին ի միասին. ի նոցունց ընտրի ոմն, որ առաւել

յարմար ի սոյն դործ և արժանաւոր ճանաչել ի թէ յորոք մերս դործեալ իցէ՞ն գայ առ նա ի խօստովանել և նա դե՛ ի վերայ նորա զպաշտօնարանս, այս ինքն աղօթել, պահել և գանել զանձն. այս է շահ ընտրելոյն, զի զամենայն ժամանակս իւր զարդիւնս վայելէ զժողովորդին, աւմենեքին պարտին աշխատել փոխանակ նորա, հովուել զխաշինս, և զգործանալ պահպանութեան ընչից նորա:

Եզտիք են միաբնակք և զի որպէս երեւի՝ ոչ ունին վարդապետութիւն յերրորդութիւնն սուրբ հաւատան թէ սատանայ էր նախատեղծ գլխաւորն հրեշտակաց, որ ըստ հրամանին Աստուծոյ տեսնէ զաշխարհ, զի ինքն տիրոցէ նմա, այլ անկեալ ի մեզս համարելով զանձն հաւասար Աստուծոյ, ի բարկութիւն զնա չարժեաց ի վերայ իւր. յետ ժամանակաց գլխացի ի նա Տէր, և կանգնեցէ զմազաւորութիւն նորա (ի ձեռագործն իւր աշխարհ): Եթէ որ առաջին սոցա բանն հայհոյանաց ի բերան սոցէ զատանայէ, կամ զէթ ասասցէ նալլաթ չէյմանայ (անիծեալ լիցի սատանայ), անշուշտ կամ զնա սպանանեն կամ զանձնս. ասի թէ ունին զորոշեալ օր ինչ, յորում զոհ հասնեն նմա զերեսուն ոչխար. բաց յոչխարաց, զամենատեսակ կենդանիս, և այն ուր և հանդիպեցի, թէ յամայն տեղիս, թէ առ հիւրիցնաւ Հայոց, նայեալս զոհս մատուցանեն և բանի մի սրբոց, սրբոյն Գևորգայ, սրբոյն Սարգիս, և այլն. չունին զառանձին աղօթս, միայն զսահմանեալ պահս. պահանջեն ի հոգեւորականաց իւրեանց ունել վարս պարկեշտոյ, որք և զգննուն խարաղն ի վերայ մերկ մարմնոյ: Պետոսն ի պատմեաց ինձ զաւելորդապաշտութենէ նոցա. և թէ որ դժեցէ ասէ շուրջանակի զմիով ի նոցանէ դիժ ինչ, աղաղակ բառնայ հայհոյէ, չիշխեցեալ ելանել անտի, եթէ և աւուրս եօթն մնասցէ անդէն, մինչ և ոչ ինքնին զծողն աւերեցէ զարձեալ զգիծն (62):

(62) Բաց յառաջ բերելոց ի հեղինակէն զխոգութեանց իւր, Թովմասոյ Բրտուանայ, և Ո. Հ. Նայարդայ, ունիւք ի ձեռին և զերկուց ստեղծ համապարհորդաց, Շապեայ և Պ. Ա. Ժորեբայ. վերջինս միայն սակաւ ինչ անգիւցութիւնս կար-

Եզտիք չունին ոչ զօրէնս Մահմետականաց, զի աստեղ զնոսա, ոչ կռապաշտից, զի ոչ մի հետք կռապաշտութեան կամ բնականաւորութեան տեսանի ի նոսար և ոչ ծէսս կամ օրէնս Հրէից, ինձ թուի թէ չունին զմիւսականութիւն. իսկ թէ յիրաւի որպէս ոմանք հաստատեն, ունին զայն և ընդունին զառաջին զիրս Մովսիսի, զարձեալ չէ մարթանութիւնս զնոսա հետեւորդս Հրէական օրինաց, և ոչ մարթ է դնել թէ կրօն նոցա մնացորդ ինչ է ի նախնի կրօնէն Պարսից, զի Պարսիք սկիզբն չարեաց զԱրհմն դնէին իսկ սոքա զսատանայ. բայց և այս ստոյգ է թէ չունին զառանձին կրօն, ալ հերձեալք են ի Բրիտանիոնութիւնէ, և որպէս ևս համարիմ, զհետ երթեալք աղանդոյն Գնոստիկեանց:

Դեռ անցանէ. իսկ Շապեի բանն ոչ սակաւ հետաքրքրական են, և տան ինչ ինչ տեղեկութիւնս. զօրս յիշատակեալ անձինք անգիւցացան. ուստի և յառաջ բերեմք աստուծոյ:

Եզտիք հաւատան ի մի Աստուծո՞ւ անգանձանք ի Յիսուս Բերտոս և յամենամարտի սուրբ կոյսն. յայտմ մասին գրեթէ բրիտանեայք են. բայց ընդ այսոսիկ աստուծային վարդապետութիւնս, խառնեն ծէսս Մահմետական կրօնի և զանազան մոլոր սնտոի ուսմանս, օտարս միանգամայն միոյն և միւսայն. յայսպիսեացս առաջինն և գլխաւորն է նոցա զպետ անկիւնց հրեշտակաց, անուանեալն ըստ նոցա Ռալֆէ — Թանուս, հիմն աղանդոյս դնեն. թէ և աստուծայ երթեալք գտաւ բարկութեան Աստուծոյ, այլ զի ամենաբարձրեալն ոչ զօրմած է, ի վերայ գոցէ երբեմն ի նմանէ. և յայնժամ յոհեղ ասեւին, Եզտիք, որք մնացին նմա հաւատարմեք, զառաջինն կապեն տեղի յաշխարհագումար բազմութեան մարդկան սպիւր, որք զնա անարգեցին ի ժամանակի անբաղդութեան նորա. զայս կարծիս հաւատան զանգամն սնտոի և շաղկապի տեղեկութեամբ, և իւրաքանչիւր որ ի նոցանէ պատրաստեն մինչ անգամ դնել ի դէնս, եթէ լսիցէ անուսն ունէյթանս (սատանայ). կրօնական ծիսակատարութիւն նոցա թեթեւ ինչ է յոյժ. ի պատիւ չարին պահեն պահս յաշխարհաւստեան և մի օր, և ի ձմրան ունին զմի պահս ու Հաբիբ — Կարիս, որպէս կարծեն ի յիշատակ Յիսուսի Բրիտանոսի. պարէ նոցա կատարին պահպանութեամբ յաբնականեայ կերպիւրց սկսեալ ի ծագմանէ արեւու ցորինաւոր մեւա նորա. շաւին առանձին աղթս և ծէսս երկրպագութեան Աստուծոյ. բաւականաւ միայն յիւրաքանչիւրում աւուր ի ծագել արեւական երեսն երկիրպագանել զերեսն յարեւելս ուղիւ:

Թիւիտեն զմանկուսն և անուանո դնեն յաճախ Մահմետական, բաց յանուանցս Ալի. Մահմէտ, և Օմար. Բրեան չիք առնոս, միայն կրօնն բերանացի աւանդի ի մէջ նոցա հօրէ յորդի:

Նգալիք՝ դորս անսար մեք էին զեղեկացելք, բարձրաճատակք, ամրակաղմք, կորոնեչք, աչս ունէին սևաւս և մեծս, և յոնս վայելուչս կորակնաճիրս բերան մեծ, և երես լայն, հանդերձ նոցա բազմերանդ, և առաւել նման ի Տաճկականն:

Մտաք ի քանի մի վրանս նոցա, յորս նստեալ կանանց՝ դորձէին օթոցս. սորա մեծու մասամբ կն աղքատք, ի մէջ Եգտեաց և Պարսից, որպէս ասացաւ ի վերոյ, զոյ անխաճան թշնամութիւն:

Դասէ զաշխոյս (չէշ), պեղելով թէ ո՞րքէ Բայրաթի ի կեր առնուլ զեմեալս ձեռամբ մարդոյ, ո՞րչափ ևս առաւել գինեալս յԱստուծոյ. (ի Հայ համբիկս մեր անուանեն հրեշտակամբք)՝ սիրեն, յոյժ, գինի և կրօնական իմն խոկմամբ երկնին հեղու պտի գէթ կաթիլ մի ընդ վայր. զմերձ ի ման հիւանդն ըրչա պատենմամբ ի ձեռս, առ ի թափել ի մարտեր հրեշտակէն. ալ յորժամ տեսանեն զի ի վերջին թել շնչոյն եհաս, սկսանին գանել անգթաբար զմի ի պահապանաց որ անգղաստ գտաւ ի գալ յափտակողին հոգեց. զպառաւունս այնչափ յարգեն, մինչ զի ի պատանին բազում անգամ վիճից և խոնգութեանց ի մէջ նոցա, սպառն անգէն անեալ անպտակ միոյն և միւսոյն, բաժանէ ի միմեանց. զպատենայն ի մարտ թէ վիրաւորեալ է ի թիկանց կուտ, չթաղեն պատուով. եթէ ոչ գծեաց չաւր զեգեանս զգետին, ընտրէ առաւել մեռանիլ անուաղ, քան ընդ գինն ելանել, զի գինդ այդ ըստ կրօնի նոցա ունի խորհրդաւոր ինչ նշանակութիւն. Թէն չաւրն քննքմա, այլ գտն ի նոսա գլխաւորք, ո՞րքս անուանեալք, որք կնոսակորն զնոսա ըստ հոգեւորին. ունին և զտեղի աղօթից. ի նշանաւոր ժամանակ մի տարւոյն զիմին բազմութեամբ յաւերակն Բաբելոնի և ի բարբիլ լուսնի երգեն երգս տրամադինս և պարեն ի յիշատակ կործանեալ քաղաքին. որով և կատարեն զբան մարգարէին, ինքեանք իսկ անգիտակց նմին. (Նս. ԺԳ. ԳԼ 21 համար):

Ունտիւրապաշտութիւնն սոցա Թերեա ի Պարսկական զիւցաբանութենէն սկիզբն իցէ առեալ. ի ժամանակս երկրորդ երեքհազարամեայ յրջանին, Արմն, հրեշտակ յարին գահավիժի յորմղայ, որ սկիզբն եր բարւոյն, և վասն կառավարելոյ զայնաբն ստեղծանէ քսանեութն առաջնորդս երկնային զօրութեան, անուանեալ ի նոցանէ ու Նիլոնս ու հաւանական է թէ զլեւաւորն ի նոցանէ զկոմսն կաեալ զԱրմնի. եղև առաւելայ պաշտաման հետեւողաց սնտի աղանդոյս. կարծեն թէ թիւ դասազանազի հետեւողաց աղանդոյս ի փոքրն Արիս և յափունս Եփրատայ և Տիգրիսի յՊարսից ծոց, հասանէ ցմիւլին գերդաստանս: Տես ի զիրս Եփրատի երես 663:

Իսկ Պ. Պիէռ Ամբուէ Ժօրեր, որ յամի 1805 պաշտօնակաւ գործովք անցաներ ի Պարսս, յիւրումն ճանապարհորդութեան "voyage en Arménie et en Perse", երես 109, 110, որպէս ասացաք ի վերոյ, համառօտ ինչ բանիք յիշատակել ոչ զանց

կի՞ն ի սոցանէ ոմն զիւլեսցի ի Պարսս, իսկոյն սարանանեն. վասն զի ասեն թէ՝ Նգալիք սպանին զերկուս թոռունս Ալոյ զՀասան և զՀիւսէին ի մաման, և զեօթանստուն թոռնորդիս Արի և աշներկիւղ Նգալիք քամահին զանդոր և զախարաւ սիրտ Պարսիկս. մի ոմն ի նոցանէ պնդէր պարս ծելով թէ յընդարձակ դաշտի ուրիք կարող է միայնակ դէմ գնել քսանէ Հինգ Պարսկի:

Թողեալ զվրանս Նգալեաց ընդ այլ ճանապարհ եկաք ի Քանաքիւ հասնալ առ աւերեալ գիւղն Վրսէն, 63, որ է աղաւաղեալն անուանու Եւս:

Արաբեալ, գրէ. ո՞ր ասորաստ Սեյթան լերին բնակին Նգալիցել ինչ Մարաց (Քիւրասց), որք անուամբս ու մեծ Շէյխ պաշտեն զյալ ոգին և թոյն թէ հակամեալ են առնել զայն ամենայն, զորս միտնգամայն արգելուն օրէք Աստուծայնց և մարդկայնց. օտարստի իմն զգացմամբ, թէ Աստուած գորով ամենաբար և ամենաբարի, ի զուր է մասուցանել նմա աղօթս, արգելուն տալ Աստուածութեան զոր է իցէ փառաբանութիւն, թէ և խոստովանեն զգոյութիւն նորս, և ընդունին նաև զբազումս ի մարգարէից յարգելոյ ի Քրիստոնէից և ի Մամեասակոնաց: Արաբ զգածեալք են յոգնաթիւ նախապաշարմամբք, և Քիւրասց յորով անգամ ասացին ինձ, թէ՛ եթէ ոչ գծեաց չաւր զնոքք ի վերայ երկրի գիծ բարդակ, խորհրդաւոր կէտ հաւատոյ նոցա, առաւել լաւ համարեն մեռանիլ, քան ելանել անտիւ Արգելեալ է նոցա ուսանել զբել և կարգալ, իսկ գողութիւն, սպանութիւն, ազգապղծութիւն, համարեալ են առ նոսա օրինաւոր գործք. յորց բնաւ չեղա՞ ճանաթին զգեմուն հանդերձս սնուս, և զիւրակ սեռա և կարմիր, յուսացեալ նոքք հաճել ի ինել չար ոգոյն, որ բոտ համագմանց նոցա է գործադիր կամաց Աստուածայնոց, զորոյ երկնային կոչել զանուն, և զդաշնանս և ասեն թէ, պարտ է զգուշեալ ի հայնոյեւոյ դեա. այս աղանդ ունի և զայս յառկութիւն մասնաւոր, զի հետեւողք նորս երբեք զմտաւ իսկ չա՞ ճեն զարձուցանել զայս, ի զեկն իւրեանց. Պարսկիք ասո՞ լութիւն մեծ տածեն ընդդէմ Նգալեաց, թէ վասն այնր իցէ արդեօք, զի կրեն անուան Շէյխ Նգալոյ, աղանդապետին իւրեանց կամ երկրորդ խալիֆային Ոմիադեան իշխանութեան, որոյ սպանեալ ասեն զէլեսցին որդի Ալոյ, և թէ վասն այնր, զի ժաշումն սոցա (Նգալեաց) մեղքեալք ամենահին ժամանակաց, այլ ըստ որմեմքալք են սոքա, յանգղուցն, և իմն զնեալարժք, վասն որոյ իշխանք Մարաց երկնին ի նոցանէ, և զանոն ունել զքանի մի անձինս ի նոցունց ի տունս իւրեանց ու:

(63) Ըստ մեր լսելոյ, անուագ գեղջդ, որ ի հոտայից գաւառի, կոչել Արամուն, և ոչ Արմէն կամ Արայսեն, որ թոյն աղաւաղեալ կամ ի Հակասհաւաղեայ կամ ի Քուս թաղմանցէն:

րայսն», (գաշտն որ առ փաղին անկանի կոչի
 «Արայ, Եարուտ», (Արայ վերաւոր). հօրեղբայրն
 Արովանի պատմեաց մեկ զայս ասանքութիւն.
 «Աւելորդը նահապետն Հայոց Արայ փղեղիկ էր
 ժամանակակից թագուհւոյն Բարեկացւոց Համի-
 րամար, որ պատգամ առ նա առաքեալ ասէ՝ կամ
 յանձնաւ տալ ինձ զձեռն, և կամ զպատերազմ.
 Արայ մերժեաց զձեռն տալ նմա, զի տակաւին
 գոյր յաղգի իւրում՝ ասանքութիւն իջեալ ի նո-
 յէ պաշտօնոյ զմի Աստուած ճշմարիտ. իսկ Հա-
 միրամ պաշտէր փրօւս բազումս վասն որոյ ան-
 հնարին էր Արայի կին ունել զբազմաստեաձն.
 Ընդ որ զայրացեալ Համիրամայ զօրս ի վերայ
 նորա առաքէ, պատուէր տուեալ կենդանւոյն ու-
 նիլ զնա և ածել առ ինքն. բայց Արայի սպան-
 եալ ի պատերազմին, անկանի ի սմին գաշտի, և
 զզի նորա բերնն առ թագուհին, որոյ տեսեալ ի
 մեծ աաքնայ յուսաբնկութեան անկանի, և զզի
 նորա զմտեալ զեղովք, զնէ առաջի աչաց, խա-
 բելով ի միտս՝ թէ կենդանի է տակաւին»:

Դարձ արարեալ յերևան ի 27ն օգոստոսի ես
 և Արովանն չորսք յամրոցն Երևանայ, յորում
 և ընակարանք Սարտարին և իշխանաց Պարսից,
 և երկու մզկիթք, յորոց մին փոխեալ է յիկե-
 ղեցի Ռուսաց, միւսն ի զինարան:

Սարտարք Պարսից էին առհասարակ արինար-
 բու բռնակալք. այլ նախասահմանութիւնն զվեր-
 ջինն ի նոցանէ պարզեւոց ժողովրդեան ի միւ-
 թարութիւն, այր հեղամիտ և աղնուբարոյ, որ
 և ամենայն նեղելոց և հարստահարիլոց լսէր ան-
 ձամբ զաղաղակ և զբողբոյ, և զատէր արգարու-
 թեամբ. ուստի մինչև ցայսօր ընակիչք Երևանայ
 գովութեամբ ի բերան առնուն զանուն նորա. նա
 և ջան ի գործ ելեալ էր բարօրել զերկիր իշխա-
 նութեան իւրոյ և տարածել ի նոսա զբաղարա-
 կրթութիւն:

Նախկին սարտարք, կամ առհասարակ մեծա-
 մեծք Պարսից յորժամ լսէին իշխման գեղեցկա-
 տեսիլ Հայ աղջկան միոյ, կամ թէ վայ եմէ տե-
 սանէին զնա անձամբ, իսկոյն բռնութեամբ կոր-
 զել տային զնա ի ձեռաց ծնողաց, և ածէին ի
 կանանիս իւրեանց. սա ոչ հետեւէր սովորութեան
 այսմիկ և ոչ տանէր զօր այլք անէին. ուստի

և միշտ պատուէր տայր ժողովրդեան փութով
 ամուսնացուցանել զբոսերս իւրեանց. և մերթ
 ընդ մերթ համբաւ հանէր յամենայն կողմանս
 երկրին, թէ Սարտարն և մեծամեծք Պարսից կամին
 առաքել զօտարասահման կանայս և զաղախինն
 իւրեանց ի Պարսկաստան ի վաճառ, իսկ ի տեղի
 նոցա լցուցանել զկանանիս իւրեանց Հայ աղջ-
 կամքք. Հայք իրեւ լսէին զայս իսկոյն ամուսնա-
 ցուցանէին կամ նշանադրէին զբոսերս իւրեանց,
 որ միանգամ ի չափ հասեալ էին. վասն զի Պար-
 սիկք ոչ երբէք յափշտակէին զկանայս, կամ
 զառն խօսեցեալ աղջկունս, ըստ որում ընդդէմ
 էր այս օրինաց և սովորութեանց նոցա:

Այլ այսու ամենայնիւ զեպ եղև ամօք ինչ յա-
 ռաք քան զառումն երկրին ի Ռուսաց, զի այս
 սարտար տեսեալ զամենայնադ Հայ աղջիկ մի
 հարաւ ի սէր նորա և պահանջէր ի ծնողաց տալ
 զնա ինքեան. իսկ աղջիկն սիրահարեալ էր ընդ
 այլում Հայ պատանւոյ միոյ. աղաչանք նորա և
 ծնողաց ընդ վնայ էանց՝ առին ածին զնա ի կա-
 նանին. իսկ սիրական աղջկան չկարացեալ այլ
 ինչ հնարս ի կիր առնուլ, ի զիշերապահու մի-
 տանէ հնարիւք իւրք ի պարտեղ սարտարին, և
 ի ներքոյ կացեալ լուսամտից կանանւոյն, ի ձայն
 մեղմիկ-երգ երգէ Հայերէն, յուսացեալ լսելի առ-
 նել սիրուհւոյն. և յիրաւի իրեւ անցանէ փոքր
 ինչ ժամանակ ի վերայ, և ահա մի ոմն բացեալ
 զլուսամուտն, ընկնու զինքն անտի ի վայր. եր-
 կուցեալ պատանւոյն իւր զերան յայտնի արար-
 եալ կամէր ի փախուստ անկանել, այլ յորժամ
 լուսութիւն դարձեալ տիրէ անգէն, մտանէ կրկին ի
 պարտէզն, և գտանէ զսիրուհին իւր՝ որ զահալի-
 ժեալ զինքն ի վայր, փոխանակ յերկիր անկանե-
 լոյ կախեալ կայր զծառոյ, ուստի իջուցեալ զնա
 անտի՝ առնու փախուցանէ. մի ոմն ի ծառայից
 սարտարին յարուցեալ ընդ անունէն յայտնէ
 զիրն, և արձակն խուզարկուք զկնի նոցա՝ որք
 և կախեալ ածին յառաւօտու առ Սարտարն. իսկ
 նորա լուեալ զամենայն տեսցա ասէ, «չգիտէի այլ
 այժմ տեսանեմ զի յերկրուստ է ձեր այդ սէր
 և չէ պարտ ումք հատանել զկանայ պղպխի
 սիրոյ. երթայք ի խաղաղութիւն և եղէք երջա-

նիկք 64) Իբրև սկիզբն արարեալ էաք պատմելոյ
և լսելոյ զայսպիսի անցս, և Յարութիւն Արով-
եան սկսաւ ասել զհետեւեալդ.

« Մինչդեռ մանուկ էի՝ զէպ եղև ինձ գտանիլ
միանգամ ի Պայսղիս որ յայնկոյս Արարատայ ի
փոքրն Ասիայ. և ի շրջինն իմ՝ ի փողոցս քաղա-
քին տեօի՝ զայր մի յողորմ՝ և ի տառապագին
վիճակի՝ դողայր և ցնցէր իովանդակ մարմինն և
խոր խեղճորոյս ընթանայր անդադար յայսկոյս
յայնկոյս չկարացեալ կալ վարկեան մի ի միում
տեղող. հարցի թէ յիմ իցէ այրն այնպէս կամ
եղբ, և պատմեցին թէ այրս այս էր ոստայնանկ և
աշխատէր ի միում գեղջ, որ անկանի ի ստորոտս
Արարատայ, հարեալ անդամօր ի սէր կնոջ տա-
նուտեանն, առ որ ինքն էր յաշխատանս և հրա-
պուրեալ զնա ի կամս փախուցանէ ի տանէն,
հառուցեալ յայր մի՝ որ առ լերամբն Արարա-
տայ, օրն երեկոյանայ. կինն մնայ յայրին, իսկ այրն
երթայ գտանել զինչ ուտիցենն, յետ սակաւ
ժամանակի դառնայ և ահա տեսանէ զի վիշապ
ահաբնտեսիլ կընալ է զկինն յոտից մինչև ցը-
մէջն, զի կնոջն խառնաւ տարածեալ զվեւս, չը-
տայր զաղանին, իսպառ ի ներքս քարշելոյ գնա,
որոյ տեսալ զայրն՝ աղաղակէ. « հար զիտր դա-
ղանիս տաշունաւդ յերկուց կողմանց՝ թերևս սող-
րեցայց », իսկ այրն ընդ սոսկալի տեսին ահարեկ
և թմրեալ մնայ անշարժ ի տեղողն, կրկին ա-
ղաչէ զնա կինն, « առ որ ինձ գէթ զուրդ, թերևս

(64) Յերաի նշանուոր ինչ է պատմութիւն Հայ աղլկանս,
զոր յառաջ բերէ հեգինակս, Թէ և հարեանցն միոյն յիշատա-
կելով ոչ այնպիսի հետաքրքրական կացուցանէ ընթերցողին.
Իսկ զոր ու Արեւմտայ Պարսն Ոսկանայ ի բանից առեալ զնէ
այլոյ ճանապարհորդի կարեւորն հանգամանօք յոյժ սրտատուչ
է. այր և արժան իսկ էր զանցս այսպիսոյ արխարտ և սըր-
բասէր Հայ զիւցսղանոյ արձանագոյցանել ի պատմութիւնս
մեր ժամանակակիցս.

Թէ և ոչ այնպիսի գործէք զԱրեւմտից որ ոչ դանձուն գի-
տաց մեհուրտ օրիորդին, ոչ գծողս և ոչ գուտտն կարգել,
այլ դարձեալ ուրախ եմք զի ըստ կարեւորն ի գիր առնէ ըզ-
մանրագրաւորմ հանգամանս՝ Մեք զպատմութիւն Հայ զիւցսղա-
նուոյս, որում անուն կըբեցաք ի մէջ և Սաթեմիկէ, Թա-
րեբեալ ընդ վերնագրովս և Սաթեմիկի Հայ զիւցսղանէի և,
սպանելք բարեկալոյ ժամանակն, ի չոյս աշխարհի հանելոյ

ինձէն գտայց հնարս փրկութեան, և դարձեալ
այրն կայ մնայ անշշուռչ և անզգայ. և յայն-
ժամ իսպառ յուսարեկ լեալ կնոջն ստէ— « ա-
հա տեօի թէ որչափ տկարասիրտ և թուլամիտ
ես, և վասն էր ինձ կեան յայնմ հետէ », զայն
ասացեալ ծալէ զձեռնն ի վերայ զկայն և դա-
ղանն անդէն կընալ զնա պատտօրի զգերանով,
զի մանրեսցէ յորովայնի խրում զոսկերս կնոջն,
այլ ընդ պատտատիւն միւսանգամ ևս ահաբնու-
գոչ ձայն կնոջն ի ներքուստ լսելի լինի, և այրս
այս՝ յայնմ օրէ շրջի անյուշ և խեղճորոյս
թէև ամբ բազումք անցեալ են ի վերայ.

Յետ այսորիկ առեալ ընդ իս զԱրեւմտեան յԱրե-
ւաթու, որ կիւրակէ էր Մահմետականաց, և յի-
շատակ տղանման Հանանայ և Հիս սէլիսայ և հո-
թանասուն որդեց Արջոյ, եղի ի մտի գնալ ի միջ
կիթն նոցա առ ի տեսանել և լսել զամենայն
որչաւի հնար է Քրիստոնէին.

Նրկու առուրք յառաջ քան զայն՝ առաջ-
նորդութեամբ նորուն դարձեալ Արովեանի տես-
եալ էի զմզկիթն, որ շքեղատես և հյասկապ մի-
նարէին և վայելչաշէն դրամբն կարեմ ասել,
առաջին շինութիւնն է Նրեանայ՝ առաջի միջկ-
թին են բազում շինուածք, յորս և դպրոցն նո-
ցա և բնակարանք մզլայից, ի մտանին մեր յա-
ռաջում նուազի ընդ պարիսպն մզկիթի՝ տեսաք
զի յարձակ պատշգամբի միում նստէին երեսուն
աշակերտք ըստ արեւելեան սովորութեանն (Եպիսկո-
պոսիք), ի մէջ նոցա երկու ուսուցիչք նոյնօրի-
նակ նստեալք, կոչէին յաշակերտաց երկուս եր-
կուս և նստուցեալ առաջի իւրեանց համարս նո-
նուին աշակերտք՝ որք պատմէին կամ ընթեռ-
նուին գուսանելիսն, շարժէին անդադար զգլուխս
իւրեանց յայնկոյս և յայնկոյս. մատենաբ նոցա
ձեռագիր են ի լեզու Պարսից, ի գրին ևս ի կիր
առնուն տառս Պարսից, թէև ինքեանք Թաթարք
ուսուցանին աշակերտաց միայն զքանի մի թիթեւ
առարկայս, որպէս զպատմութիւն Նատիր շա-
հին, Էթն. և զձեռագիր. ուսուցիչն այնչափ պար-
տի կրկնել զսուանելան, մինչև աշակերտք կարող
լինիցին մեքենաբար ըմբռնել զայնս ի լեզու, մի-
անգամայն անծանօթ ինքեանց, սմին իրի է գի-
տոսկ ընթերցումն և զիր ամս ձիգս մաշէ զկեանս

ողորմելի աշակերտին յայլում տեղւոյ նստեալ տեսաք զմովայ մի ծերունի, և առաջին նորա երկու գիտահաս պատանիք. նոքա ունին գնէին և ինքն երկուզածու թեամբ ընթերցեալ զՂուքանն մեկնէր նոցա:

Յայս երկրորդ նուագ չորսք ի մկկիթն վաղադոյն քան զլուսն 12 ժամուն, և նոտաք ընդ հովանեաւ ծառոց. ի լրանալ երկուտասան ժամուն ամարձաւ ոմն ի գլուխ մինարէի, և ի ձայն տխրական երգոյ հրաւիրեաց զուղղափառն յաղթմ. անդէն ժողովեցան եկին ամենեկին ի մըզկիթ, և կանայք ծածկեալք յոտից մինչև ցըզլուխ, և ասի թէ միայն պառաւունք ի կանանց նոցա կարեն գալ ի մկկիթ, եկին և մովայք, և տեսեալ զմեզ մերձեցան, և մէք հրաւիրեցաք ի նստիլ:

Եւ թարգմանութեամբ Արտիւանի հարցի, թէ ներկի՞ է մեզ գտանիլ ի մկկիթն ի ժամ հանդիսի նոցա, և ուրախութեամբ յայտնեցին զայոն. ի մտանն մեր ի ներքս, հաճութիւն ի դէմն ամենեկուն նշմարէր և ոչ յունեքէ դժկամակութիւն. որպէս զայս յայտ արարին և յետ սակաւոց ամթոս յղելով առ մեզ ի հանգչի*): Մկկիթն ի ներքուստ չունէր զարդս և շքեղութիւնս, միայն յորմունսն գլեալ կային ինչ ինչ բանք Ղուքանի. ի միջի ունի զամսիոն տասն կամ տասներկու ասորձանաւ. յաջակողմն կային կանայք, ի ձախոյ՝ արք. իսկզբանն արթնեցին մեղմով. ապա ոմն ի ծերունի մովայից ել ի վերայ ամսիոնի, ընթերցաւ ի ձայն զմի գլուխ Ղուքանի, յետ նորա այլ ոք կրտսեր քան զնա, և սկսաւ ուսուցանել այլաբանական ձեւով թէ

մարդ զարարան զձէլ զար մեղմ ասար միտմ

առաւ զհետեան արմաղ մ արարալ զհետալ

(*) Քրիստոսեայ և Մանստական ազգք կովկասու, Հայք Վերք, Թաթարք, Չեքերք, Պարսիք. — Կեան ի միասին ներքէ քաղցրութեամբ, ի միում գեղջ բնակին և Քրիստոսեայք և Թաթարք. մինչև անգամ ի վերայ միայն սփռնցի ուտեն անխափր դհաց և վարին ընդ միմեանս բարեկամարար. այլ ի բազմայիլ ոք իրմ և հաւատարմ է կրօնիլ իւրոյ բարոց, ծխից և ազգային տարադու. Թշնամութիւն տեսնի միայն ի մէջ բնական ի միմեանց համազգեաց, որպէս ի մէջ Հայոց և Հայ-կաթողիկոց, ի մէջ Շիր և Սաւնի աղան. Դոցն. իսկ ի Հրէիցն խորշն ամբնեքին ընդ հանրագիտ

անամբք իսկե սոցն մալ զիւր զիւր չեղ

զիւրոյ պարտ իցէ մարդոյ պահպանել զանձն յախօցի ի հպարտութիւնէ, ի ժխտութիւնէ և ընդ պահպանեցէ քսէր զոտս ձեր ի ճանապարհաց չարաց ի զոգութիւնէ, յաւազակութիւնէ, և ի խաբէութիւնէ. պահպանեցէ քաջ ձեր յարատն հայկոյ, և ոչ միայն պարտ է ի չարեացն փախել, այլ և զբարիս գործել. իննիլ ողորմած առ անքատս և առ հիւանդս. առ որ յերեք զվրայութիւն ի Ղուքանէն, ևս և ի բանից Քրիստոսի, որպէս զայս բան զիւրին է մայիս ընդ ծակ անդան անցանել, իւրայ մինչդեռ նա խօսէր ի կանանց դասէ լսելի եղև շշնչիւն և հրծուսն, վասն որոյ բարկութեամբ յանդիմանութեան դարձաւ քարոզիչն առ նոսա յամսիոնէ անտի. յաւարտել նորա զքարոզութիւնն, ժողովուրդն համօրէն հնչեաց «ամեն», շուրջ զնովաւ կային մովայք և այլք բազումք, երիտասարդք և տիքունք և երգէին միանգամայն անախորժ կերպիւ. յետ այնորիկ ել քարձեալ մովայն յամսիոնն ընթանալով բանս ողբականս ի մահ մարգարէին՝ որ եմոզ զորդիս իւր միայնակ յերկրի. յաւարտել նորա զընթերցումն վերստին հնչեցաւ երգ ինչ. յետ նորա ել զարձեալ յամսիոնն մի ի նախամեծար մովայից ի քարոզիլ յունէն ժողովուրդեան. սկիզբն արար բանից մեղմ և անդորր սրտիւ, ապա գամ քան զգամ բորբոքեցաւ. ճառեաց զմահուանէ մարդարէին, թէ զիւրոյ Եղտիք եղին ի բանտ վիլ և զորդիս նորա. զիւրոյ ի շղթայս կալանաւորեցաւ, զիւրոյ հրեշտակն երեւեցաւ նաւ յետ մահուան որդեցն, որպէս խնդրէր զնա քցր նորա և կամեր շրջիլ յաշխարհ համայն ի գտանել զնա. որչափ դառն արտօսք քամեր յաչաց լսելով զնախաժաման մահ նորա, և զիւրոյ վերնական աղղմամբ և երեւմամբ մարգարէին ի տեսնանն դիտաց թէ Ելի և որդիք նորա են ի դրախտին պսակեալ փառք:

Եյս ատենաբան առցեալ եռանդեամբ վրէժխնդրութեամբ և զօրութեամբ մինչ նկարագրէր զքցրն զիւրոյ, զի արտասուէ, զի բողբ բառնայ առ ազգն, և ինքն ի նմին վայրկեանի լայր հեծեծէր, և բողբէր առ ժողովուրդն զվրէժ լուծանել զմահու մարգարէին, անասնձեկն բարկութիւն, երկեւղ և տրտմութիւն, որ ընդ բանիցն

նշմարեալ լինէին ի դէմն նորա, և եղանակ աղ-
 քու և յարմարաւոր խօսիցն, յարուցին աղմուկ
 և աղաղակ ի մէջ ունկնդրացն, լսելի եղին յամե-
 նայն կուսէ ձայնք հառաչանաց և ողբոց: Ի սպար
 սուսերի վերաւորէին զանձինս և փնտէին զհերս
 զիսոց իւրեանց, և զհամառօտն ասացից, այնպի-
 տի տեսարան բացաւ անդամօր, զորոյ նմանն ոչ
 ընաւ տեսեալ էր իմ: աստ զառաջինն զգացի
 զգորութիւն կատաղի մելեռանդութեան և նա-
 խապաշարմանց, սա զառաջինն ետ ինձ պիտի,
 թէ ուսմունք որչափ և պատիր և տղիտականք,
 դարձեալ ի ձեռն ճարտարարուեստ և հնարիմաց
 բանից խորարմատ տպաւորութիւնս գործեն ի
 մարդկային միտս:

Արտիկան պատմեաց՝ թէ զայս հանդէս տիրա-
 կան յառաջ այն է յաւուրս տէրութեան Պար-
 սից տօնէին զերիս աւուրս, յընդարձակ և ի հրա-
 պօրական վայրի ձևացուցեալ զմահ Աւոյ և
 որդեց նորա և զսպանդոս նոցա զԵգիտիս: Ի ըս-
 կողբանն մօլլայն ճառ էր մեծաբարբառ զմահ Աւոյ
 մինչ ցայն վայր, յորում պատմութիւնն անէ թէ
 Եգիտիք ի վերայ հասին ի սպանութիւն, և ահա
 նայն ժամայն Մար (Քիւրտ) հնձեղաղօրք ի հան-
 գերծս Եղբեաց մերկասուսեր գան մտանն ի մէջ
 բաղմութեանն, ամենեւեան փախչին այսր անդր,
 անէծս և հայհոյանս արձակեալ նոցա և հե-
 ծեալքն ընդ դէմ նոցա կրկնէին բանս քնշ իւրեւ
 թշնամեաց: և ահա անդէն բարձրանայ աղիտողով
 աղաղակ մանկանց իբր որդեց Աւոյ, որք սկսա-
 նին ձեռք բաղխել զկուրծս իւրեանց, ցտեղ
 զհերս զիսոց, կամ յոտս անկանել որոց մերձն
 կան խնդրելով զօգնութիւն նոցա ի պահպանու-
 թիւն ինքեանց, որք տեսեալ զանգորութիւն իւր-
 եանց ընդդէմ կատաղի թշնամեացն՝ յուսակտուր
 աղաղակս բառնան: «Հասան, Հիւսէին, վայ
 վայ», մօլլայք ևս առաւել բարձրացուցանին մե-
 ծակական ողբս և հառաչանս և լան զանձողու-
 րելի վտանդ իւրեանց: և ժողովուրդն համօրէն
 ընդ նոսա ի սուղ թախծութեան և ողբոց պաշա-
 րի: յայնժամ իւր ձեռն աներևոյթ հալածէ
 զթշնամիս, այլ ի վերայ անցեալ սակաւ ժամա-
 նակի երևին դարձեալ: և այսպէս տեսարանն
 կրկնի կրիցս: հուսկ յիսոյ սպառաղինեալ խուժք

հրեղէն զօրաց երևի: Եգիտիք փախուցեալ անհե-
 տանան, և ահա ուրախութիւն համատարած ի
 ժողովուրդն, փոխանակ սպոյ և լարոյ:

Աստի երևի՝ զի հեթանոսական առասպելք
 կռապաշտական դարուց և ծէսք և սովորութիւնք
 չեն բարձեալք խաղաղ յերկրէ:

Յետ առման Ռուսիոյ զԵրևանն՝ այսպիսի կրօ-
 նական զինուորական խաղք յարձեալք են Ի մի-
 ջոյ, լայց մարթէ ասել թէ գտանի տակաւին ի
 Պարսկաստան:

Սորին վասն է, զի միշտ կայ մնաց թշնամու-
 թիւն Պարսից ընդ Եղբեացն: Հանդէսն Պարսից,
 որում և մէք կայսք ականատեսս, տեսեաց ժամս
 երիս: և մոլլայն յետ քարոզիցն կարգաց աղօթս
 վասն թագաւորին, վասն ժողովրդեանն, վասն
 ճանապարհորդելոցն ի Մէքքէ, և վասն յարատե-
 ւութեանն ուղղափառ կրօնին իւրեանց և պահ-
 պանութեանն աղօթից նահապետացն և մարգա-
 րէից, Աբրահամս, Իսահակայ, Մովսիսի, Դանիէ-
 լի, Երեմիայ, Եսայեայ, և այլոց բազմաց, ևս և
 Մահմետի, Աւոյ, և որդեցն, և վասն իւրաքան-
 չիւր անուանցն՝ որոց մաղթէր զերկնից օգնու-
 թիւն, ժողովուրդն ի ձայն բարձր աղաղակէր՝ ա-
 մեն:

Մոլլայք Մահմետականաց յոյժ ջերմեռանդք
 են ի դնն իւրեանց և ի քարոզութիւն Աւուրա-
 նի, սոքա և միւս համօրէն ծառայողք մկիթի ի
 մէջ Պարսից և Թաթարաց անանին տրօք ժողո-
 վրդեանն: Սէիտաց (յաջորդաց մարգարէին) ասպ-
 րուստ յարդեանց ողորմութեանցն է, ժողովելոց
 վասն նոցա ի ձեռն զերմիշաց՝ որք զամենայն
 նախ առաքեն Մուշտէիսին Թաւրիզի և նա հա-
 նէ անտի ամենեցուն քաժինս լստ աստիճանի և
 չափու նոցա Սէիտք են ի ցեղէն Քորեշիթաց, հա-
 առածք տանն Մահմետի ժառանգք Հիւսէյնայ,
 սոքա հանդոյն Շերիֆաց, որք են դարձեալ ի նոյն
 ցեղէ և ժառանգացն Հասանայ, ունին իրաւունս
 կրկոյ զիրանաջ փաթաթաղարդ զիսոյ:

Ամենայն որ կարող է լինել զերմիշ, միայն
 պարտ է զիտել զամենայն աւանդութիւնս ժողո-
 վրդականս, ի դաւ տերմիշին ի ժողովուրդս, ոչ
 որ համարձակէ ձեռնուեայն դարձուցանել զնա.
 նա թէ և համազգիք նոցա ի մեծ մեղս դրնն զայն:

բազում անգամ պարտաւորին տալ նմա զայն պարզե զոր ինքն ցանկայ. նոյն իսկ շահն Պարսից ոչ կարէ (թերեւ ոչ կամի) մերժել զինքն զրուածս նոցա. երթայ հասանէ գերվիշն ի դուռն Շահին, և առաջի պալատանն զկայ առեալ բերէ զհոգն սակաւիկ ինչ, ոչ աւելի քան զկանգուն մի. սերմանէ ի նմա ցորեան և ստէպ ստէպ տողէ մինչև բուսանի. յետ որոյ սկսանի խնդրել պարգևս. Շահն ի նախատինս գրելով զցորեանն բուսեալ, (թերեւ վասն այն, իբր զի գերվիշն զայնչափ ժամանակս մնաց առ դրանն նորա առանց ողորմութեան) հրամայէ տալ նմա պարգևս. բազում անգամ արհամարհեալ գերվիշին զնուազ տուրն՝ զնայ. նստի առ ցորենովն մինչև զմեծամեծ պարգևս առեալ, զձի, զնոր զգնդիս և ըն, դառնայ ի տեղի իւր. բայց յետ նորա այլ որ աճապարեալ հասանէ ի տուն Շահին, և այսպէս զողջիւր յերկոտասան ամիս տաւոյն դտանին անդ գերվիշք. — Եւրաքանչիւր զիւր Բաթարաց կամ Պարսից ունի զանանձին մոլլայ, որ կիայ արդեամբք հասարակութեան. պարտաւորութիւն սոցա է ազօթել ի մզկիթի, ուստի ցանկել ի դպրոցս և թաղել մեռեալս. զխաւորն սոցա կոչի «Շիյիսլամ», սա կարգէ ի զիւրոյս. զմոլլայս, բազում անգամ կամօք և ընտրութեամբ ժողովրդեանն Միայն երիցադոյն մոլլայն կարէ առնել զպսակ և զբառաստան, որ անուանի «շիր», վէճք և բողբք մոլլայից անկանին ընդ դատաստանաւ շիյիսլամի — Մուշտէիտն է զլուս տոհմի յառաջ եկելոյ ի Մահմետէ. վասն որոյ յարգոյ և ակնածելի յոյժ առ Մահմետակրօնս իբրև օրինակ, քաղաքական և կրօնական զրուխ հոգեւորականութեան նոցա իշխանութիւն Մուշտէիտին ի Պարսս, մանաւանդ յառուրս անարի Շահից այնչտի մեծ է, որչափ նոյն իսկ թագաւորական արտօնութիւնն, մինչև անգամ յանցաւորի ուրումն, իմէ վճիռ եկեալ է մահու, և մուշտէիտն խնդրէ զնորումն, ազատ է այն միանգամայն.

(Եւրաքանչիւր).

ԱՐԻՍՏԱՆԵՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՍԵՂԱՎԱԿԱՆ.

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՍԿՋՈՆԱԿԱՆ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆ ՔՆՈՐԹԵԱՆ ԵՐԵՐՈՅԹՆԵՐԻ

(Եւրաքանչիւր և վերջ).

ԼԴ.

Եւրաքանչիւր.

Մենք արդէն գիտենք, որ մէկ մարմնի այրուելը ուրիշ բան չէ, այլ այն է, որ դա այդ ժամանակ քիմիապէս միաւորվում է թթուածնի հետ։ Օրինակի համար, երբ որ փայտը այրվում է բայց օդում, այդ ժամանակ փայտի մասները քիմիապէս միաւորվում են օդի մէջ եղած թթուածնի հետ, որով կազմվում են զանազան գազեր և ցնդում, մնում է միայն ածուխը։ Ածուխն էլ իւր այրումը շարունակելով բաղադրում է ածխածին, որ նոյնպէս ցնդում է և թողնում միայնակ մօխիւրը, այս ինքն զանազան ազեր, որոնցմով ծառը սնունդ է առել իւր աճուն ժամանակ, ստանալով այդ նիւթերը հողից։

Եւ ժամ ծանօթանանք այրման հետ, տեսնենք ի՞նչպէս է լինում այդ, և վեր առնենք որպէս օրինակ՝ ճրագուի մօմը։

Երբ որ պատրոյդը վառում ենք, դրանից յառաջացած բաւականին բարձր տաքութեամբ պատրոյդի շուրջը եղած ճրագուի մասները սկսում են հալել և այսպէսով կազմում են մի տեսակի փոս, հալուած ճրագուով լեքը։ Եւ չհալուած ճրագուն պատրոյդի միջով (որպէս մազական խողովակների միջով) անդադար վերէ է բարձրանում և միաւորվում օդի մէջ եղած թթուածնի հետ, այդ տեղ փո-

խարիվում է ցնդական գազերի և ցնդում։
Վայն այդ գազերի այրումն է մոմի բոցը։

Եթէ ուշադրութեամբ նայենք մոմի բոցի վերայ, նորա մէջ կը նկատենք երեք մասն, որոնցից ամեն միւսովը թաղանթի պէս շրջապատուած է պատրոյդը։ Բոցի ներքին մասնումը նկատելի է մթնադոյն կլորակ, դա է ամենից առաջ պատրոյդին շրջապատուը, դորա վերայով պատած է ասեղի պարզ և պայծառ թաղանթը և վերջապէս երրորդ թաղանթը, որ ամենից վերն է և ամենից թափանցիկ լինելով հաղիւ է նկատւում։ Այս ինչից է յառաջ գալիս։

Բոցի մութ մասնի մէջ համարեալ թէ թթուածին չի ներս գնում, այդ պատճառով էլ այդ մասնի մէջ այնքան տաքութիւն կայ միայն, որ ճրագուն հալվում է և այդպէսով բաժանվում են նորա բաղկացուցիչ մասները և փոխարկվում գազերի։ Միջին թաղանթի մէջ տաքութիւնը աւելի բարձր է, պատճառ՝ այդ տեղ աւելի շատ թթուածին է ներս գնում, այդ տեղ այրվում է ջրածինը ճրագուից բաժանուելիս, նմանապէս այրվում է և ածխածինը, որ ճրագուի բաղկացուցիչ մասներից միւնն է, և կայծանում է մինչև ի սպիտակ գոյնը։ Վորա համար այդ թաղանթը աւելի պայծառ է։ Վերջապէս երրորդ թաղանթը ամենից տաքն է, պատճառ՝ այն տեղ օդի թթուածինը ոչ մի արդիւք չունի իւր հաղորդակցութեան համար։ Բոցի այդ մասնի մէջ բոլոր գազերը որոնք բաժանվում են ճրագուից, բոլորովին այրվում են և փոխարկվում ածխածինի և ջրային շողիների։ Թէ միջին մասնի ածխածինը միանգամայն չի

այրվում, այդ կարելի է ստուգել յետագայ փորձով։ Վեր առնենք մի պող դանակ կամ արծաթէ դղալ, բռնենք նորան փոքր ինչ ժամանակ բոցի մէջը և յետոյ հանենք։ Մենք կը նկատենք, որ դանակի այն մասը, որ գտնվում էր բոցի միջին մասնումը, մրտառել սեւացել է, իսկ մութը ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ ածխի մասուկներ, որոնք պող դանակին դիպելով պողել են և նստել նորա վերայ։ Վորա հաւառակ դանակի այն մասը, որ գտնվում էր բոցի արտաքին թաղանթի մէջ, բոլորովին մաքուր է և խիստ էլ տաքացած։ Վորա համար՝ երբ որ մենք կամենում ենք մի ամանով ջուր տաքացնել մոմի բոցի վերայ, ջուրը աւելի շուտով կը տաքանայ, եթէ ամանը բռնենք արտաքին թաղանթի վերայ, իսկ եթէ ոչ, ամանը կը մըրտառու միայն։

Երբ որ փչում ենք բոցի վերայ, որի պատրոյդը խիստ տաք է լինում այդ միջինն, մոմը հանգչում է, բայց մի խիստ անդւրեկան հոսով ծուխ է բարձրանում։ Այդ ծուխը բաղկացած է լինում զանազան այրուող գազերից, որոնք բաժանվում են վերլուծուող ճարպից։ Փրջելով մենք ցածրացնում ենք այդ գազերի բարձր բարեխառնութիւնը, այնպէս որ՝ նորա այլ ևս չին կարողանում այրուել և բոցը հանգչում է։ Բայց հէնց որ վառած ծծմբաւոր մօտեցնենք այդ ծուխին, նա իսկոյն կը վառուի և իւր բոցը կը հաղորդէ պատրոյդին էլ և նրան էլ կը վառէ։

Ճրագուի բոցի վերայ բռնենք մի դանակ և չոր շեշ, միայն այնպէս՝ որ բռնը ուղիղ պատրոյդի վերայ լինի։ Մենք

կը նկատենք, որ շեշի ներսի կողքերի վերայ երեւում են ջրի կաթիլներ: Ղոքաւն ջրային շողիները, որոնք կազմուեցան ճրքազուի այրուելուց, և յետոյ պող շեշին դիպելով՝ փոխարկվեցան ջրի կաթիլներ: Իսկ եթէ այդ շիշը մի առժամանակ բոցի վերայ բռնելուց յետոյ, դորա մէջ անհնր կրային ջուր, կը նկատենք նորա մէջ պղտորումն, որ յայտնապէս ցոյց կը տայ մեզ անխաթ թուի բաժանուելը ճրքազուի այրելու ժամանակ:

Մի կիսայրեաց մամ վառենք և դնենք սեղանի վերայ: Եւ կսկսի լաւ այրուիլ, բայց ծածկինք նորան մի ապակեայ ծածկոցով, որ դարձ են ածում կանթեղների վերայ: Հաս շուտով կը հանգչի բոցը: Ինչո՞ւ համար: Արդ որ մամը այրվում էր առանց ծածկոցի, նորա բոցը ամեն կողմից շրջապատուած էր օդով: Դորա համար մամից մօտիկ թթուածինը այրվում էր թէ չէ, բոցին մօտենում էին նորա նոր օդի մասուներներ, և այդպէսով անընդհատ բաւականաչափ թթուածին էր լինում մամի այրելու համար: Բայց երբ որ մամը ծածկեցինք, նորա ներսը այնքան քիչ թթուածին մնաց, որ մամը հանգաւ շուտով: Այրուած թթուածնի տեղ նոր թթուածին չեկաւ և չէր կարող դալ, պատճառ՝ ծածկոցի կողքերը արդեւք էին լինում օդի հոսելուն, իսկ վերեւի բացուածքից դուրս էին դալն այրուելուց յետոյ կազմուած գազերը: Բայց եթէ ծածկոցը փոքր ինչ բարձր դնենք, որ նորա տակից օդ խաղայ, այդ ժամանակ մամը մինչեւ ի վերջ կայրի: Ինչո՞ւ համար: Որքան թթուածին որ այրվում է ծածկոցի տակից և այրուած գազերը վերելի

ծակից դուրս են գնում, այնքան նորանոր օդ է մտնում ծածկոցի տակ նորա վարի կողմի բացուածքներից, նոյնպէս այրվում և դուրս գնում վերելից, այնպէս շարունակվում է անընդհատ մօմի այրուելը և այդպէսով մի անսակ քարշողութիւն է յառաջ գալիս, այս ինքն օդի վերին մասները ցնորուելով իրանց ետեւից նորանոր օդի մասուներներ են վեր քաշում: Այս մի և նոյնն է յառաջ գալիս և վառարանի մէջ փայտը այրուելիս: Աթէ վառարանի ծրխնելոյցը և դռները վաակենք, շուտով կընդհատուի նորա մէջ այրուելը: Այսպարանի մէջ նոր օդ չի կարող հոսիլ և դորա համար նորա մէջ թթուածնի պակասութիւն կերեւայ: Որքան աստիկ է քարշողութիւնը վառարանի մէջ, այնքան լաւ և շուտ կայրուին նորա մէջ փայտերը:

Մենք կրակը երկու կերպով ենք հանդցնում, կամ ընդհատում ենք օդի հոսումը, կամ պաղեցնում ենք բոցը: Օրինակ՝ ջրով հանդցնելու ժամանակ բոցը պաղում է, պատճառ՝ ջրի բարեխառնութիւնը ցածր է բոցի բարեխառնութիւնից՝ բացի սորանից՝ ջրով ընդհատում ենք մասամբ օդի հոսումը: Աթէ ձմեռելոյցը վառուի, դորա հանդցնելու ամենից հեշտ հարն է թրջած չուարներ՝ ձգել վերան կամ թաց աւաղ անել: Սորա հակառակ վառուած ճարպը չէ կարելի ջրով հանդցնել, պատճառ՝ նա իւր թթուութեամբ իսկոյն ջրի երեսն է անցնում և իւր բարձր բարեխառնութեամբ ջուրը փոխարկում է շողիներին, որոնք ցրվում են այրուող ճարպը և ամեն կողմ տարածում բոցը: Այդ պատճառով երբ պէտք չենի հանդցնել վառուած իւր

կամ ճարտար՝ հարկաւոր է ծածկել նորան
մի ինչ և իցէ պինդ մարմնով։ Եւ այսպէս
լինում էր ինչ որ Եւսեփոսը ասել էր ի
հոգի իւր ի Եւսեփոսին ի զոյգ ժողովոյն
այս աշխարհում։

Եւսեփոսը։

Եւսեփոսը յայտնի է որ մենք ներս ենք
շնչում օդ, այդ շնչառութեան ընդհանր
տնայնութիւն պէս կրնո՞ւ հասուի և կեանքը
Աւրեմն տեսնենք ի՞նչ է յառաջ գալիս
մեր ներսումը։ Երբ որ ներս ենք շնչում
օդը, կամ ի՞նչ է պատահում այն տեղ
նոյն իսկ օդի հետ։

Մենք դիտենք որ օդով լեքը շնչի մէջ
այրվում է վառած լուցիկը և թէ այդ
յառաջ է գալիս միմիայն օդի մէջ թր-
թռածին լինելուց։ Եւ յիշում ենք ջր-
բով լցնենք և դիտվայր ընկղմենք ջրի
մէջ, ինչպէս որ արիւնք թթռածին ձեռք
բերելու ժամանակ, բերանի մէջ մտնո՞ւ
ենք կորացրած խողովակի կարճ արուն-
քը։ Օդը ներս ծծենք սաստիկ և յետոյ
դուրս թողնենք խողովակով շնչի մէջ
այդ գործողութիւնը կրկնենք քանի մի
անգամ։ Եւ յիշում ենք կտանանք
շնչի մէջ այն օդը, որով մենք շունչ էինք
անել։ Եւ ինչ շնչ պատրաստենք սոսկի-
նի օդով։

Եւ յիշում ենք շնչի մէջ մտնենք վա-
ռած լուցիկին, նա կը հանդիս։ Աւրեմն մեր
դուրս շնչած օդի մէջ էլ թթռածին չի
կայ։ Միւս շնչի մէջ ածենք կրածուր և
սկսենք ցնցահարել, իսկոյն յառաջ կը
գայ պղտորութիւն։ Աւրեմն արտաշնչած
օդի մէջ կայ անծիւթ թու։ Բայց ի՞նչ տե-
ղից է յառաջանում այդ անծիւթ թու
և ո՞ր անհետացաւ թթռածինը։

Եւսեփոսը ծանօթ է արիւնը, այն կար-
միր հեղուկը, որ ներկում է մեր շրթունք-
ները, լեզուն, այտերը և ապիս է մեր բո-
լոր մարմնին կարմրավուն գոյն։ Եւ առա-
ւածվում է մեր մարմնու բոլոր մասնիցի
մէջ և հոսում է անհամար բարակ ու
փափուկ խողովակների միջով, որոնք սո-
վում են երակ։ Եւսեփոսը մեր ձեռքների վե-
րայ, նոցա մէջ կաշուի տակից մենք կը
տեսնենք փոքրիկ երակներ։ Իսկա մանրե-
րը մենք չենք տեսնել, պատճառն ո՞րքա
սանտիկ բարակ են լինում, բայց դոցա լի-
նելը նորանով ենք ստուգում, որ ինչ տե-
ղից էլ որ ծակենք կաշին, իսկոյն արիւն
դուրս կը գայ։ Մեր մարմնը իւր կարմիր
գոյնը դոյն այդ արիւնով լեքը մանր երակ-
ներիցն է ստանում, այդ արիւնն է մարմ-
նուն սնունդ ստուգը, նա է որ փոխարի-
վում, դառնում է ոսկր, միս, ճարպ, ու-
ղիղ և ուրիշ մասունքներ մարմնի։ Մանր
երակները միանում են մեծամեծ երակ-
ների հետ և հաստ հաստ խողովակների
ձեով արիւնը թափում են սրտի մէջ, որ
արեան շարժում տուողն է։ Միտը դա-
տարկ պարկի ձև ունի միանջրպետով եր-
կու մասնի բաժանուած, որոց միւր աս-
վում է «ջակոգեան» միւսը «սիրակոգեան»։
Երբ որ սիրտը սկսվում է, արիւնը սրտից
դուրս է հոսում և երակների միջով տո-
րածվում մարմնու բոլոր մասանց մէջ
իսկ երբ որ լայնանում է, արիւնը գոլիս
է իւր մէջն է թափվում։ Եւ ինչ երակները,
որոնց միջով արիւնը թափվում է սրտի
մէջ՝ ասվում են «սիրակոգեան» երակներ, կամ
«սիրակներ», և կամ սոսկ երակներ, և սրտու-
նակում են այդ կարմիր արիւն, որ էլ
պիտանի է մարմնու սնունդն, համար

Սորա հակառակ այն երակները, որոնք արիւնը սրտից տարածում են բոլոր մարմնի մէջ, պարունակում են բոց կարմիր արիւն, որ պիտանի է սննդեան համար։ Այդ երակները անվում են արիւնաբեր երակներ կամ արթերայք և կամ շնչերակներ։ Բայց արեան հետ ինչ տեղ է պատահում կերպարանափոխութիւն։

Սոյդ կարմիր արիւնը երկու հաստ երակով (վենայով) թափվում է սրտի աջակողմեան բաժնի մէջ, և այն տեղից սրտի սկզբից գնում է թոքերի մէջ։ Թոքերը պարկած են կուրծքի մէջ և երկու պարկի ձևով շրջապատում են սիրտը։ Երբ որ մենք ներս ենք շնչում օդը, նա բերանի կամ ռունգների միջով անցնում է շնչափողը, որ կուրծքի մէջ երկու ձիւղի է բաժանուած, իսկ այդ ձիւղերը անհամար թուով մանր ձիւղերի՝ որոնք վերջաւորվում են ամենափոքրիկ բշտիկներով։ Թոքերի բշտիկների մօտն են գալիս մէկ կողմից անպիտանացած արիւնը, միւս կողմից օդը։ Ահա այս տեղ է յառաջ դալիս մոյգ կարմիր արիւնի կերպարանափոխութիւնը, նա այստեղ փոխարկվում է բաց կարմիր շնչերակային արեան։ Այդ փոխարկութիւնը յառաջ է դալիս նորանից, որ օդի թթուածինը թթութեանցնում է վենայի մէջ եղած արեան ածխածինը, փոխարկում է նորան ածխածին թթուի, որին մենք արտաշնչում ենք շնչառութեան համար անպիտանացած ազօտի հետ։ Իսկ արիւնը բոլորովին պիտանանալով մարմնու սննդեան համար՝ ներս է թափվում սրտի ձախակողմեան բաժնի մէջ, և այն տեղից դարձեալ սկսում է տարածուիլ մարմնու բոլոր մասանց մէջ։

Այդպէս կատարելով իւր նշանակութիւնը վերադառնում է կրկին վենաների միջով և թափվում սրտի մէջ, իսկ այն տեղից թոքերի, ուր և մաքրվում է, որ էլ կրկին է մի և նոյն գործողութիւնը։ Ահա այսպէս արիւնը անդադար շրջան է առնում մեր մարմնու մէջ և մենք շունչ ենք առնում նորա համար, որ արիւնը կարողանայ սննդանիւ մեր մարմնը։ Ածխածին թուի հետ ի միասին մենք արտաշնչում ենք նոյնպէս և ջրային շոգիներ։ Մեզ արդէն յայտնի է, որ մեր արտաշնչած օդը պաղ տեղում մշուշ է կազմում, որ իջնում է մանրիկ կաթիլների ձևով պաղ առարկաների վրայ։ Անբնակ սենեակների մէջ ձմեռ ժամանակ պատուհանները չեն ստուշում, սորա հակառակ այն սենեակների մէջ, որոնց մէջ բնակողներ կան, դրսեից սառչող ապակիների վրայ մշտապէս խոնաւութիւն է իջնում։

Թոքերից արտաշնչուած օդը էլ պիտանի է շնչառութեան համար, պատճառ՝ նորա մէջ ազատ թթուածին չը կայ, որ կարող լինի մաքրել արիւնը։ Գորա համար որ անդ որ շատ ժողովուրդ է լինում հաւաքուած, և այդ պատճառով հատնում է թթուածինը այնպէս, որ մընում է միայն ազօտը, ածխածին թուի և ջրային շոգիները, այդ ժամանակ մենք գրում ենք յոգնածութիւն և գլխացու։ Սորանից երևում է թէ ինչքան կարեւոր է մեզ համար մաքուր օդ շնչելը։

Եւ այսպէս՝ մենք գիտենք արդէն, որ միջնորտի օդը երկու գաղերի թթութեան և ազօտի խառնուրդն է։ Ընդ ծաւալ օդի մէջ մի ծաւալ թթութեան կայ և չորս ծաւալ ազօտ։ Այս ինչպէս

տուած պարտքը կատարեց, միևսովը առ իւր ազգութիւնը ունեցած պարտքը։
 Եւ այն ինչ ժամանակ էր երջանկութիւն չայ ազգին. մինչդեռ աշխարհք ամենայն կռապաշտութեան արեաց մէջը կը ծփար, մինչ դեռ աշխարհքին ազգերը կը ռապաշտութեան մէջ կկտորդային, չայոց ազգը, չայոց ազգը միայն իւր ազգային յատկութեամբ ամստեալապաշտութեամբ քրիստոնէութեան լոյսը աշխարհք ծագած ժամանակին, ամենէն յառաջ գրկեց Քրիստոսի սուրբ Աւետարանը իւր նախնական Աբդար անդրանիկ թագաւորի ձեռքով։

Այն ինչ ժամանակ էր դարձեալ չայ ազգին, երբ երկրորդ անգամ կռապաշտութիւնը իւր բռնաւոր բազուկը չայաստանի միջնորդութիւնը վրայ բարձրացնելով, նորատունկ քրիստոնէութիւնը գիւղերէն, քաղաքներէն խլելով, լեռները և ձորերը սփռեց։ Երկրորդ անգամ ևս չայ ազգը իւր հայկական յատկութեամբ փութութեամբ, դարձաւ իւր նախնական քրիստոնէութեան գիրկը. իւր հաւատոյ երկրորդ լուսաւորչի առաջնորդութեամբ բռնութիւնը բռնութեամբ վարեց. որով և չայաստանի քառածագ ոլորտքը իմանալի արեգական լուսովը փայլեցաւ. կռապաշտութեան խաւարը անգարձ փարատեցաւ մարդկային սրտի խորշերէն. անգամ, ուր որ քրիստոնէական հաւատքը տարածանալով, իր փրկարար լոյսն էր ձառագայթել։

Իհն որ չայոց ազգի սեպտիմասիբութեան ոգւոյն վրայ էլ աչք դարձնենք, որ նոյնպէս սեպտիմասիբ յատկութիւն է նորան, գերազանց քան զառաջինն կանս-

նենք. նոյն մատաղ մանկուկը սրբոցն Սահակ և Մեսրոպայ հայկական դպրոցէն ուսման ծաշակը առած, մեր եկեղեցական դպրութեան, մեր ազգային գրականութեան կարօտութիւնը զգացին երբ որ դեռ Յունաց և Ասորոց լեզուով չայկական աստեալապաշտութիւնը կը կատարուէր. չայաստանեայց եկեղեցւոյ պաշտամունքը Յոյն և Ասորի լեզուաց կապաստանէր, այն ժամանակ չայոց արեւելեան եկեղեցւոյ զաւակները արեւմուտք վաղեցին, էլ սար ու ձոր չկար որ նոցա ձանապարհը փակէր. ծով ու ցամաք չափեցին. Մեսրոպեան նշանադրով Աստուածաշունչը և եկեղեցական գրեանք թարգմանած բերին. եկեղեցական դպրութիւնը ծաղկեցրին. մտերացածոյ լեզուները եկեղեցւոյ դռներէն դուրս հանեցին. ազգային գրականութեան, ազգի կրօնական զարգացմանը նոր լուսաւորիչք հանդիսացան, դպրոցք և դիւանք ազգային լեզուով գրուող ձոխութիւնն արդիւնաւորեցին։

Իսկայ անանք ոյք և ոյք էին. չայոց ազգի այս կրօնական լուսաւորութեան և գրաւոր զարգացման ազգի դարաւոր յառաջադիմութեան շարժառիթք. սրբոյն Թադրէոսի քարոզութեամբը չայաստան զարձաւ ի քրիստոնէութիւն. բայց անբունիկ թագաւորի ոյժը և կարողութիւնն էր, որ միանալով առաքելոյ եռանդեան հետ՝ ազգային կրօնական դարձը կատարունց. անձին Տրդատայ ձեռնտուութիւնն էր՝ որ սուրբ Լուսաւորչուն քարոզութեան հետ միատեղ բոլոր չայաստանի դարձին գործակից եղաւ. հոգեւորականը ազգի լուսաւորութեան և զարգացման գործիքն է եղել միշտ, գործա-

վարը՝ ազգի յառաջաւորը, որոնք նոցա ջանից միշտ զուգընթաց լինելով, ազգը կերպարանաւիտն արին ի կռակաշտութենէ ի քրիստոնէութիւն, ի ազիտութենէ ի գիտութիւն, և ի խաւարէ ի լոյս. թարգմանիչք գործեցին, թաղաւորը ուժով և կարողութեամբ գործակից եղաւ եկեղեցական դպրութեանը, ազգային գրականութիւնը միատեղ մշակելով . . . սուրբ գրոց լեզուով՝ Պօղոսը սերմանեց, Ապօղոսը ջուր տուաւ, Աստուած էլ այս մը տաւորական անդաստանի բեղմնաւորութիւնը տեսնելով՝ ածեցոյց:

Այսպէս ահա՝ քրիստոնէական հաւատոյ Աստուածաշտութեամբ զարգացած ազգը, ազգային գրականութեամբ ծաղկած ու յառաջացած ազգը, միանգամայն և ազգային յատկութիւններով աշխարհքին նախանձելի եղած Հայ ազգը իւր հայրենեաց մէջ, իւր ազգութեան կեդրոնին մէջ՝ թագաւորական Աթոռով, հոգեւորական իշխանութեան գաւազանաւ մէկ տեղ զօրացած, տեսնենք դարձեալ, թէ ի՞նչպէս ազգային պակասութեամբ (զուսան անմիաբանութեամբ) իր թագաւորութիւնը ձգեց, հոգեւոր իշխանութիւնը բաժին բաժին արաւ. հայրենեաց մէջ ամբողջացած Հայ ազգը իր ազգութեան օրէն՝ ճշակոտոր եղած՝ աշխարհքէ աշխարհք, երկրէ երկիր ձգեց. տգիտութիւնն էլ հայրածական հին թշնամին՝ մէկ կողմէն զէնքը ձեռին վրայ հասաւ. անմիաբանութիւնը որ ազգի և հայրենեաց վրայ էր տիրել, տգիտութիւնն էլ ամեն անհատի սրտի և հոգեւոյ մէջ թագաւորեց. և Հայաստանը այս երկու ազգաշին պակասութեամբ ամայի դարձաւ:

Իսկ Հայկական բնաւորութեան մէջ ազգային յատկութիւնները անշեջանելի էր մինչ իսպառ. Վէհմեան հրոյ պէս ազգային սիրոյ ջրհորին մէջ վառ կմնար. հաւատոյ թշնամեաց հալածանքներէն՝ քրիստոնէական աստուածաշտութեամբ աւելի զօրացան հայազգի հատուածները. օտար ազգերի հաղորդակցութեամբ իրանց ուսումնասիրութեան եռանդովը բորբոքուեցան և օտար աշխարհք հայրենիք դարձրին. ազգաց լուսաւորութիւնը իրանց օրինակ առան, և օրինակովը իրենց ազգային յատկութեան մէջ վերստին փայլեցան. աստուածաշտութեամբ որ ճշմարիտ քրիստոնեայ ճանաչուել էին, ուսումնասիրութեամբ էլ ճշմարիտ Հայ ազգ երևեցան. գիտութեան սիրոյ լոյսը որ իրենց ազգութեան հետ արեւելքէն տարել էին, հիմա արեւմուտքէն կծագէին հայրենեաց երկրագնդին վրայ և Հայաստանի մնացորդ ազգայնոց սիրտը և հոգին դէպ իրենց կքաշէն. Հայ ազգը ամեն աշխարհքէ բարոյական միութեամբ կմիանայ հիմա իրարու հետ. աշխարհքի հեռաւորութիւնը՝ ուսման սիրով և ազգային յառաջադիմութեան եռանդով միացած ազգը չի կարող իրարից բաժանել. գիտութեամբ և յառաջադիմութեամբ ծաղկելու օրինակը ուրիշեց առին, հիմա իրարու օրինակ կտան:

Մինչև ցայսօր Հայոց գաղթականները ամեն տեղ ազգային պակասութեանց վրնասները լաւ ճանաչելով, հիմա ազգային յատկութեամբ կմիանան, և ազգային դպրոցներ ամեն տեղ կծաղկացնեն ի պարծանս Հայ ազգին. ազգի կարողութիւնը հոգեւոր իշխանութեան ջանից և վաստա-

կոչ հետ միանալով, ընդհանրապես ի տր-
դիտութենէ ի գիտութիւն ազգի դարձը
կը կազմեն:

Գիտութեան ճանապարհը մանկու,
յանաջադիմութեան ասպարէզը ազգի
ընդհանրութեան հետ միատեղ չափերու
ազգի ընդհանուրէն օրինակ պէտք է առ-
նու:

Ամեն ազգ իր լուսնաւորութեան
հնաքը իր մէջ պիտի օրոնի:

ԱԶԳԱՅԻՆ

ԵՐԵՎԱՆԻ ԱՐԺԵՏԱՐԱՆ

Նոր-Նախիջևանցի Մեծ. Գ. Գաս-
պար Մարկոսեան Պօպովեան՝ 1864 թ. 66
թուականաց Ռուսական ներքին փոխա-
ռութեան վեճակարկութեան արժեւորմե-
րէն՝ երկու հատ նուիրեց Մայր Աթոռոյս
նորակառոյց ճեմարանի:

Առաջնոյն թիւն է 40, և սեր. 4737,
և երկրորդին՝ թ. 31, և սեր. 1993:

Յիշեալ բարեպաշտ անձի նպատակը և
եռանդը գովելով՝ հրապարակաւ շնորհա-
կալութիւն կը մատուցանեմք նմին:

ԳՈՐԳԵՐ.

Արցախոյ վեճակին Առաջնորդ Գեր.
Սարգիս Ս. Արքեպիսկոպոս Զ. Զալա-
եանց՝ իւր ջանքը ձեռք բերած ի պէտս
մասանց նորաշէն խորանաց Մայր Աթո-
ռոյս՝ երեք տասան հատ մեծ և փոքր գոր-
գեր առաքելոց այսր ի Ս. Լ. ջմիածին, որոց

համար խորին շնորհակալութիւն Նորին
Արքեպիսկոպոս:

Այս առթիւ կարեւոր կհամարեմք ծա-
նուցանել, զի ինչպէս Գեր. Գեորգ Ս.
Արքեպիսկոպոս Վեհապետանց՝ նոյն-
պէս վերոյիշեալ Սարգիս Ս. Արքեպիսկո-
պոս՝ տատի ի Մայր Աթոռոյս առժամա-
նակեայ կերպիւ ստացած Լալիսկոպոսա-
կան ղզեստները վերադարձուցին այսր՝

ըստ տնօրէնութեան Վեհ. Հայրապետի՝

նորաշէն պահարանաց հնութեանց թան-
գարանի մէջ որոշեալ բաժնում ի տես
այցելուաց զեռերկրոյ համար, որք հետ
զհետէ խնամով պահուելով՝ երևելի հը-
նութեանց ի կարգ կդասուին. իսկ եթէ

անխնայ գործածուին՝ անշուշտ չեմք կա-
րող Մայր Տաճարը նոյնպիսեօք զարդա-
րեալ և ձոխացեալ տեսնել, և եղածները
գործածելով և հինցնելով՝ չգիտեմք ով
պիտի լեցնէ նոցա տեղերը, մինչդեռ եթէ

ամենայն եպիսկոպոսներ՝ ըստ Ազգային
Եկեղ. հին սովորութեան՝ որք կարողու-
թիւն ունենալով՝ ինքեանց սեպհական
եպիսկոպոսական զգեստներ պատրաստեն,
յայտնի բան է զի Մայր տաճարին ճոխու-
թիւնը կյաւելուն և ինքեանց յիշատակ
կը թողուն:

ԵՐԵՎԱՆԻ ԱՐԺԵՏԱՐԱՆ

Աստվաթաքցի Մեծ. Գրիգոր ՏԵՐ
Արքեպիսկոպոս Երեւ. հարկաւ ռուբլի նուիրեց
ի նպաստ պիտոյից նորակառոյց ճեմա-
րանի Մայր Աթոռոյս:

Շնորհակալութիւն կնուիրեմք յիշեալ
բարեպաշտ անձին գովելով իւր բարի
նպատակը:

ՄԱՐԲԻԷ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Գ-եր. Մամբրէ նորապօսակ Եպիսկոպոս
Մամիկոնեանց՝ Եռաջնորդն Բաղեշոյ՝ ի
21-ն ամսոյս մեկնեցաւ ի Մայր Եթո-
ռոյս:

ՓՈՒՍ. — ԹԵՄԱԿԱԼ ԵՐԵՒԱՆԱՅ.

Ըստ հրամանի վ. Եհափառ. Հայրապե-
տի Գ-եր. Եղիազար Ս. Երբեպիսկոպոս
ի տեղե Գ-եր. Մկրտիչ Երբեպիսկոպոսի՝
Երեւանոյ վիճակին Փոխ. — Թեմակալ
կարգեցաւ:

ԵՇԽԱՆ ՀԵՆՐԻԿՈՍ ՊՈՒՐՊՈՆԵԱՆ.

Ի 24-ն ամսոյս Թագաւորադուն Մ.
Իշխան Բարձրապ. Հենրիկոս Պուրպո-
նեան՝ Կոմս Վարտաշոյ՝ եկն ի տեսութիւն
վ. Եհ. Հայրապետի և յայցելութիւն
Մայր Եթոռոյս Ս. Լշմիաճնի:

Նորին Ս. Օծութիւնն արժանաւոր
մեծարանօք հիւրասիրեց, և ի պատիւ նո-
րին բարձրութեան մի ճաշ տուաւ, յո-
րում սեղանակից եղան Երեւանոյ նահան-
գապետ վ. սեմ. Կարմալին և երկու Ե-
պիսկոպոսունք, և Թագաւորադուն իշխա-
նին ուղեկիցներ վ. սեմ. Մարգիզ Մա-
լասպինա և վ. սեմ. Կոմս Մօնպէյլ, և
այլ քաղաքական պաշտօնակալք տեղւոյս:

Յիշեալ Իշխանն՝ նախ քան զձաշն
մտաւ ի Ս. Տաճարն յերկրպագութիւն
և այցելեց Մայր Եթոռոյս արժանաւոր
վայրերուն, և երեկոյեան մօտ՝ վերադար-
ձաւ յերեւան:

ՅՈՒՑԱԿ ՆՈՒԻՐԱՏՈՒԱՅ

Ի ՆՊԱՍՏ ՀԻՆՈՒԹԵԱՆՑ. ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՍԱՅ.

(Շարունակութիւն.)

ՅԱՐՄԱԻՐ.

Յարութիւն Կիրէնեանց	2 տոմ.
Պողոս Մուրատեանց	2 տոմ.
Յովհաննէս Մուրատեանց	2 տոմ.
Խաչիկ Եղուբեանց	2 տոմ.
Եսայի Մուրատեանց	3 տոմ.
Ղափլան Ղափլեանց	4 տոմ.
Մինաս Տէրաթեանց	5 տոմ.
Մարտիրոս Փարիզեանց	4 տոմ.
Գասպարեան Եղուբեանց	4 տոմ.
Ղուբրի Առաքելեանց	2 տոմ.
Աւետիք Յովհաննէսեան	2 տոմ.
Վարդան Փանովեանց	4 տոմ.
Կարապետ Շիրինեանց	5 տոմ.
Գէորգ Մուրատեանց	4 տոմ.
Մելքոն Գոմբասեանց	4 տոմ.
Թովմաս Զեկէսեանց	4 տոմ.
Պետրոս Յովհաննէսեանց	4 տոմ.
Տիրացու Խաչատուր Տրիքովեանց	4 տոմ.
Մարգար Ճաղուբեանց	5 տոմ.
Գրիգոր Շիրինեանց	2 տոմ.
Աղէքսանդր Բաղդեբեանց	4 տոմ.
Սարգիս Փանոսեանց	2 տոմ.
Գրիգոր Ճաղուբեանց	5 տոմ.
Մինաս Մուրատեանց	5 տոմ.
Աւետիք Թապէլեանց	5 տոմ.
Կարապետ Պզէկեոսեանց	5 տոմ.
Խաչատուր Օրսենտիսեանց	4 տոմ.
Միքայէլ Խաչերեսեանց	4 տոմ.
Բաղդասար Այվազեանց	4 տոմ.
Յարութիւն Օրսենտեանց	4 տոմ.
Յարութիւն Ճաղուբեանց	5 տոմ.
Գրիգոր Գասպարեանց	5 տոմ.
Կարապետ Շարապեանց	5 տոմ.
Նիկողայոս Տօմպալեանց	4 տոմ.
Գասպար Օրսէնտեանց	5 տոմ.
Այրի կին Գոհար Այդեմուհի	4 տոմ.
Սարգիս Այվազեանց	4 տոմ.
Գէորգ Արսենտեանց	5 տոմ.
Աւետիք Արսենտեանց	5 տոմ.

Միքայել Աքսենտեանց	4
Դաւիթ Կոստանց	50
Աստուածատուր (ճաղուպեանց)	4
Խաչատուր Կիրակոսեանց	4
Պարոն Ազկինեանց	4
Կարապետ Եազոճեանց	4
Յարութիւն Տէրտէրեանց	4
Աւետիք Ճաղուպեանց	4
Գէորգ Տէրտէրեանց	2
Յարութիւն Աքսենտեանց	4
Մատթէոս Ճաղուպեանց	4
Սարգիս Մաճոսեանց	50
Անտոն Աքսենտեանց	50
Զարար Յովհաննէսեանց	20
Մահմետի Գէորգ չալաճեանց	75
Պապաշան Ղեկիճեան	2
Անտոն Մուրատեանց	50
Անտոն Ճաղուպեանց	50
Կուսմա Շիրինեանց	4
Գէորգ Աքսենտեանց	4
Մովսէս Յովհաննէսեան	4
Արտեմ Արտեմեանց	4
Խաչերես Արտեմեանց	50
Ասլան Յովհաննէսեանց	25
Առաքել Քերակեանց	25
Քարսեղ Մուրատեանց	4
Սիմէճն Մուրատեանց	4
Սարգիս Յովհաննէսեանց	25
Աստուածատուր Խարեղեանց	50
Աստուածատուր Տօմիլթեանց	4
Յովակիմ Ճաղուպեանց	2
Յովսէփ Աքսենտեանց	25
Աստուածատուր Ճաղուպեանց	40
Սարգիս Լօրեանց	20
Յարութիւն Մուրատեանց	2
Մինաս Շիրինեանց	20
Պապաշան Յովհաննէսեանց	2
Յակովբ Մուրատեանց	25
Խաչերես Խաչերեսեան	4
Մինաս Քերովեանց	4
Առաքել Թօմարեանց	50
Յովսէփ Լօրեանց	4
Կարապետ Կիրակոսեանց	4
Մելքոն Թէճեանց	4
Աստուածատուր Ղափանեանց	50
Պօղոս Գատապեանց	45

Եսայի Պէկէկոսեանց	18
Պարոն Հատուսեանց	50
Գէորգ Մուրատեանց	4

ՍԱՐԱԴԱՏ (Շաբաթական) : 18

ՀԱՇԻԻ ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ
ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ ԲԱԳՈՒԱՅ.

ԽճԷԲԵՐ-ՆԱՆ ԵՐԱՐԱՐ ԱՆՏԷՐԵՅ.

1872 Թուականի Մշակի 19 համարում արդէն յայտնի է, որ տեղս կազմուել էր « Բարեգործական » անունով ընկերութիւն, որի նպատակն է օժանդակել Բաղու գտանդող թէ տեղացի եւ թէ օտարական աղքատներին: Այդ գործի կառավարութեան համար ընտրուել էին մի տարի ժամանակաւ հինգ Հոգաբարձուք — Արծ. Թաղէոս Աւագ Քահանայն եւ հետեւեալ պարոնայքը — Գ. Դիլտարեանց՝ որ եւ զանապետ, Գ. Ալկաղեանց, Ս. Մելիքեանց, եւ Բ. Սարգիսեանց:

Ընկերութեան առաջին տարվայ շրջանը քաջածինելով Ապրիլի 1 - ին Հոգաբարձութիւնը հրաւիրական թղթով հրաւիրում է Բաղու գտնուած բոլոր թէ մշտապէս եւ թէ միանուագ նուիրնող անձանց ի հաշտեալութիւն: Հոյն Յոր եկեղեցւոյ մէջ յիշեալ Աւագ Քահանայն, որ եւ հոգաբարձութեան հախազան է, յայտնեց Հալ համարակութեան իւր եւ հոգաբարձութեան իրողմից շնորհակալութիւն, որ չեն խնայել իրանց կամուրք նուէրը տղաւորների օգտի համար: Ի վերջոյ եւ յայտնեց, որ ինչպէս յայտնուած էր Հոգաբարձութիւնից, երեկոյեան 6 ժամին ժողովուն յիշեալ Ընկերութեան զանապետ պարոն Գ. Դիլտարեանցի տուն, ուր տարեկան ընդհանուր հաշիւ տեսնելու:

Բառական եւ երեւելի անձինք հաւարկեցան յիշեալ տեղում Կարդացվեցան ընդհանուր հաշիւները, եւ բաժանվեցան իւրաքանչիւրին առանձին թերթերի վերայ՝ տպագրուած:

Մի տարվայ ընձացրում Հոգաբարձուք կտել էին թէ մշտապէս եւ թէ միանուագ 102 նուիրատու անձինք, որոնցից չնայաբերութիւն եղած է 94 թ. 50 Կ. Առանձին արդիւնաբերութիւն Հոգաբարձուք:

Խնդրանք Հոգաբարձուք զիմնադրել յի Հայ ուսանողները պարոն Ամիրադ-

եանցի առաջնորդութեամբը թատրոն
ներկայացրին 72 թ. Յունիսի 19-ին,
ծախան միջից հանելով զիւտ օգնւո մը-
նաց 104 28

Թատրոնի ծախսի մէջ հաշուած էր
սորբանի տան վարձ 10 ռուբ. բայց
նորա Անդամները ընծայեցին յօգուտ
աղքատաց այդ դրամը 10

Մի տարվայ ընծայքում պատրաստ
ղումարի տոկոս ստացված է զանազան
ժամանակում 57 25

Գումարն է 4415 5

Յիշեալ գումարից բաժանուած է մի տարվայ ըն-
ծայքում,

Պարկատանից սովի պատճառու
Բաղու պատահած աղքատներին հացի եւ
ճանապարհածախսի համար 452 44

Բաղուարնակ աղքատաց ալիւր եւ փող 452 90

Շամախեցի, դեմնաշարժի պատճառաւ
Բաղու փոխադրուած, աղքատաց ալիւր
եւ փող 477 47

Ղարաբաղցի Բաղու բնակվող կաման-
յաւոր աղքատաց 85 28

Ղարսեցի Յովսէփ Սանասարեանցին
ճանապարհածախս 45

Սպահանցի Աղախան Կիրակոսեանին
արքունի հիւանդանոցում 44 օրվայ հա-
մար բժշկելու վարձ 46 40

Երեւանցի, Նախիջեւանցի, Նուխեցի,
Դերբենոցի, եւ Ղալարեցի Բաղու պա-
տահած անցւոր աղքատաց 48 45

Աղքատ ննջեցելու թաղման համար 45 22

Թղթի, ապահովողի կամ հաշիւ տը-
պելու համար եւ այլ կարելոր ծախս 7 60

Մնում է ասպտիկ դրամ 46

Եւ դանձապետի մօտ մնում է պատ-
րաստ գումար *) 468 57

Գումարն է 4415 5

Հաշուետետեւութիւնից յետոյ բոլոր անդամները շը-
տորհակալութիւն արին Հողաբարձրներին, որոնք
ջերմեռանդ եւ ծիշտ կերպով առաջ են տարել այդ
դործը: Ընտրուեցան այս անգամ 6 Հողաբարձուր —

(*) Յիշեալ գումարից այս գատիւն: Հոգաբարձուք սկսեցին
բաժանել աղքատաց:

Թ. Աւագ Բահանայ Բուտաղեանց, եւ հետեւեալ պո-
րոնայքը — Գ. Դիլմսարեանց, որ եւ դանձապետ, Բ.
Մարդիսեանց, Մ. Շահակեանեանց, Յ. Աղախանց,
եւ Խ. Կիրիեանց:

Արդէն բացված է ստորագրութիւնը, որի հետե-
ւանքը ինչ կլնի, ժամանակին կայտնուի: Սակայն
յուստի է, որ Բաղուարնակ Հայերը այդ աղքատա-
պիւրական դործը, ինչպէս սկսել են ջերմեռանդու-
թեամբ, եւ այսուհետեւ իւրաքանչիւր տարի յառաջ
կտանեն նոյն սիրովը, աչքի առաջ ունենալով անցած
տարիներում Հայ աղքատների դռնէ ի դուռն թա-
փուելը, նաժանաւաղ եւ եկեղեցիների դռներում
խորովին կանգները մուրացկանութեան համար, որ
կարծես թէ մէկ նախատիւր էր հարկանվում զղա-
ցողների երեսին: Բայց այժմ չէ տեսնվում ոչ եկե-
ղեցիների դռները շրջապատած դրանցով եւ ոչ քա-
ղաքի մէջ դռնէ ի դուռն թափաւելիս:

Երանի թէ լամեն Հայաբնակ բաղանիքում եւս մայն
նպատակաւ կազմուէին ընկերութիւններ, որ ցամկալի
եւ սիրելի են Աստուծոյ եւ մարդկան:

ՕՈՎՀԱՆՆԷՍ ՄԻՐԱՅԵԼԵԱՆՏ

Ի 15 Ապրիլ 1875

Ի Բաղու.

ԳՆԱԶԵԱԼ ԹԷ՝ ՈՒՐ ԵՆ ԱՆԱՐԱՅԵՐ ԵՒ ՏՂԱՌԱՏ

Ես ամի Թիֆլիսի Մշակ օրապրի № 7 Թերթի
մէջին, «էդ էլ քեզ կրեալկայ», վերնագրով՝
Մեկըգատէ ստորագրութիւնով յօդուածը ձեռս
ընկաւ, որ գրուած էր ընդդէմ իմ յօդուածին,
որ տպուած է անցեալ ամի Արարատ ամսագրի
մէջն ԺԱ և ԺԲ համարներումը: «Ո՛ր ես Ա-
ւարայր և Տղմուտ», վերնագրով: Մինչ չե ձեռ-
նամուխ լինելս նրա կարծիքներն և եզրակացու-
թիւնները ջրելը, քանի մի բառ ասելս չէ աւելորդ,
այս ինքն անհասկանալի է ինձ, ինչից է արգիւթ
պարոնն ստիպուած էսպիսի հետաքրքրական ա-
ռարկայի մասին գրուած յօդուածի տակին՝ իւր
երեսին դիմակ դնել, անուշը փոխել ու ասպարէզ
դուրս գալ: Համոզուած եմ, որ Պարոն Մեկը-
գատէն է մի և նոյն Պարոն Բաֆին, որ իւրեան
ընտկան սովորութիւնովը զանազան դիմակով է
հանդէս դուրս եկել մինչև ցայսօր օրագրու մն:

Եւ նշան չէ՞ արդեօք, որ նա վստահ չէ իւր վերայ, կամ իւր հրատարակածների վերայ:

Ես արդէն իմ յօդուածի մէջին խնդրած էի Պարոն Բաֆին թէ, ես ուրախ կլինիմ՝ եթէ նա ինչպէս ականատես էն տեղանքին իւր կարծիքը հաղորդէր, որպէս զի կարողանան պատմաբանական և աշխարհագրական ուսումնականները, նրա և իմ կարծիքէն եզրակացնել ու նշանակել էն տեղը, որ ամենայն Հայ մարդի համար նուիրական է: Փոխանակ զի նա պատմիչների դրածները համեմատեք այժմեան իւր տեսած աշխարհագրական դրութիւնների հետ, ու իմ կարծիքները ջրէր, ընդ հակառակն, դիմակուած Մելիքբատէ անուանով ու ծիծաղելով Խորենացիէն, Ղաղար Փարպեցիէն, Եղիշէն և այլ պատմագիրներէ իմ բերած փաստերի վերայ, աւելացնում է թէ, ես մեջ եմ բերում, կոխում բոլոր, ուսած և սերտած նրանց խօսքերը: Պարոն Մելիքբատէի էս բառերին ի՛նչ նշանակութիւն որ տամ ես, իմ գրիչին արժանի չեմ համարում, որքան և նա ինքեան արժանի համարէր, ուստի և էնդունք լծոյլ եմ տալիս ուսումնական դասին, բայց այժմ բացայայտենք նրա ասածները, որոնք կրկին անգամ կարող են լինել չարաչար մոլորութիւն հեռաւոր և էն տեղանքի դրութեանը անծանօթ ուսումնականներին:

Պարոն Բաֆի փաստաբանն խուսափելով նախնիքների պատմութիւնների վկայութիւններէն կամ իւր տեսած աշխարհագրական դրութիւններէն, առ ի ջրել իմ յօդուածը, յարձակում է նրա վերայ ասելով խառնիխառն, միմեանց հակասական, հեքեաթ, խօսք, թուրքի հարիսայ, բազմամասնեայ նիւթերից խառնուած, այժեամեների պօրտերի վերայ անուշահոտ մշկի գիւտն Լօնդօնի արքունական բնագիտական ակադեմիային յայտնել, երկաթուղիի գաղափար և ըն, և ըն, ամենայն տեղ հեղինակն ոճով ուրախ ուրախ առանց մին ապացուցութիւն բերելոյ, իբրեւ յաղթական որ, դափնեայ պսակն ընկալած իւր մտքում, և որպէս թէ էն բառերն են կրետիկայի նշանակութիւնն: Ահն յայտնի էս բառերն նշան են, որ Պարոն Մելիքբատէ վերանուանեալն զեռ ևս չէ ծանօթ կրետիկական մակացութեանը: Ա-

մենայն որ էլ իւր լատգրքումն կգտնէ լառ ու վատ բառեր, ի հարկէ իւրաքանչիւրն նրանէ իւր արժանաւորութեան և բնաւորութեանը համեմատ միշտ կընտրէ գրելոյ և խօսելոյ ժամանակն:

Պարոն Մելիքբատէի երկար յօդուածի մէջին միայն, միմիայն երկու հարցեր կան, որոնք բացայայտելոյ հարկաւորութիւններ ունին, առ ի փարատել նրա երկմտութիւնն, այս ինքն թէ, Խոր - վիրապէն ցԱրայ Զիադինի դաշտն իբր ըստ ասութեան նորա, երիք օրուայ Ճանապարհ իցէ, և թէ իբր ես համաձայն իցեմ Պարոն Բաֆիի կարծիքի հետ, որ է Խոյի և Սալմաստի մէջին լինելն Աւարայ և Տղմուտն:

Թէպէտ պարոն Մելիքբատէն (այս ինքն Պարոն Բաֆին, որ մինչև էն իմ յօդուածը հրատարակելն բերանացի ևս յայտնել է ինձ իւր էս համոզմունքը) կրկին հերքելոց է նախնիքների վկայութիւնները, բայց ես յենուած եմ ու պետք է յենուիմ. նրանցից բերած փաստերի վերայ, հետեւաբար էլ նկատելով պատերազմն եղած տեղերի այժմեան դրութիւնները, համեմատելոց եմ մին զմինի հետ, առ ի որոնել նուիրական տեղը, Ի հարկէ սրա վերայ պարոն փաստաբանն ևս առաւել զայլադնելոց է, բայց ինձ ի՛նչ փոյթ:

Եղիշէի և Փարպեցւոյ ականատես և ժամանակակից լինելները իւրեանց պատմած առարկաներին, անհրեքելի են: Եղիշէն ասում է, «Մեծն Աւարդան . . . հրաման տուեալ ամենայն զօրացն ժողովել յԱրտաշատ քաղաք», (*), քանի մի շարքից յետոյ կրկնում է «Սորա ամենեքեան համագունդք հասանէին ի գործ պատերազմի ի դաշտն Արտաշատ, և լինէր հանդէս համարուն վաթսուն և վեց հազար այր հեծեալ և ընդ հետեւակ», (**): Այնուհետև նա ոչ ինչ չէ յիշում Հայերի բանակի չուելոյ և տեղափոխուելոյ մասին, և էսպէս էլ պէտք էր լինէր, որովհետև Հայերի կողմէն պատերազմն պաշտպանողական էր իսկ Պարսից կողմէն յարձակողական: Երես 207, ասում է Վիսկ յետ բազում աւուրց զօրապետն:

(*) Եղիշէ. երես 495:

(**) Անդ երես 496:

Պարսից խաղաղ քայր ամենայն հիմանսական բազմութեամբն և եկեալ հասանէր ի Հեր և Չարեանդ գաւառ (ասոց գաւառ եղակի) որովհետեւ մեր նախնիքն էս երկուսն մի գաւառ էին իմա նոսմ)։ Եւ անդէն ի գաւառին զտեղի առեալ նորա, բանակ բոլորէր . . . ամիացուցանէր իբրեւ զքաղաք մի ամուր (ուրեմն քաղաքի մօտ այս ինքն Խօյին մօտ չէր) ամենայն պատրաստութեամբ . . . Էս օրէն մինչեւ պատերազմի սկսելն դարձեալ Հայերի բանակի մասին չուկոյ կամ տեղէն շարժելոյ համար ոչինչ յիշողութիւն չէ անում, և զինն (երես 231) ասում է՝ «Աւարդուն կարգէր և կազմէր զճակատն յարգարեւոյ ընդ ամենայն երեսս դաշտին դէմ յանդիման Արեւաց գնդին առ Տղմուտ գետոյ . . . Էս տեղ Պարոն Բաֆիի փաստաբանը կարող է ասել թէ, ըստ որում Եղեղէն ասում է՝ «ամենայն հիմանսական բազմութեանն եկեալ հասանէր յաշխարհն Հայոց ի Հեր և Չարեանդ գաւառ, և անդէն զտեղի առեալ եւն. . . Եւն, ուրեմն Հեր և Չարեանդ այս ինքն Խօյի և Սալմաստի մէջին էր Տղմուտ գետն և էն տեղ զտեղի առեւ և էն տեղ էլ պատերազմն եղաւ Էս էլ մին խօսք է՝ կարող է նա ասել։

Էս հարցին Փարսեցիին պարզ և վճռողաբար պատասխանում է բացայայտ ասելով. «Սակայն ևս առաւել ստիպով եկեալ (ի Հեր և Չարեանդ գաւառէն) հասանէին գունդն Պարսից ի գաւառն Արաւ հուլ ի գետն, որ կոչի Աւարայր, ի շրջափակ տեղին Տղմուտ դաշտին, զոր ընտրեաց (Մուշկան Նիսապուրդ) յաղաքս երկիւղի Հայոց,» *)։ Աւար մնաց, հարցնում եմ Պարոն Մելիքբատէին, իւր ցոյց տուած Հեր և Չարեանդ զըն, միթէ Զօրս ևս չէ Հեր և Չարեանդ այս ինքն Խօյի գաւառէն մինչեւ ցայսօր։ Փարսեցւոյ էս խօսքերն թէպէտ վճռում վերջացնում է իմ և Պարոն Մելիքբատէի վիճաբանութիւնն, այսու ամենայնիւ փոքր ինչ ևս շարունակենք առ ի

փարատել նրա երկմտութիւնն։ Նախ Հեր և Չարեանդի այս ինքն Խօյ և Սալմաստ մշակների (ըստ ասութեանն փաստաբանի՝ մշակ ասեմք) սահմանակցութեան մէջին գետ չկայ, հետեւաբար էլ դաշտ ևս չկայ, բաց իրոք լեռներէ և բլուրներէ, որոնք նշան են էն մշակների անջատմանը։ Արեւմտ ըստ ասութեան նախնեաց, պէտք է դիմենք Արեւմտի և Խօյի այս ինքն Հերի սահմանակցութեանը և նրանց մէջին որոնելք Տղմուտն ու Աւարայրն. թէ և էս երբէք հարկաւոր չէ, ըստ որում յայտնի Փարսեցիին ասեց՝ «եկեալ գունդն Պարսից ի գաւառն Արաւ հուլ ի գետն որ կոչի Աւարայր, ի շրջափակ տեղին Տղմուտ դաշտին եւն . . . Էս հուլ բառն ևս չէ առանց նշանակութեան, այս ինքն ի սահմանակցութեան Արաւի, որ է Զօրսի շրջափակ տեղին, որին կից են Տղմուտ և Աւարայր գետն կամ դաշտն, որոնք մինչեւ ցայսօր կից միմեանց Մակուի և Խօյի խանութեանց տակն են Իսկ փաստաբանն որ ասէ, Խորվիրապէն ցարայ Զիւղիի դաշտի գլուխն, որ խառն է Մակուայ դաշտի հետ, երկք օրուան ճանապարհ է, չէր կարող Հայոց գունդն մին օրումն գալ. ապաքէն ի՞նչպէս է ինքն պաշտպան հանդիսանում Պարոն Բաֆին ու տանում Հայոց գունդըն Հերի և Չարեանդի այս ինքն Սալմաստի և Խօյի մէջին զետեղում, այն ինչ նրա ցոյց տուած տեղն վեց օրուան ճանապարհ հեռի կլինի, ըստ հաշուի նորա, Խոր վիրապէն, Արեւմտ աւելի դիւրութիւնով կարող էր Հայերի գունդն Պեն տեկոստէի Աւրբաթ օրն ելանել, Հաբաթ օրն պատերազմել Մակուայ դաշտին մօտ, քան թէ Խօյի և Սալմաստի մէջին։

Այսու ամենայնիւ էս խնդրի մասին էլ նա իրաւունք չունէր յարձակուել իմ վերայ, այլ պարտաւոր էր նա գունդործել ստել ջրել նախնեաց վկայութիւնները, թէ և սրանումն ևս սխալուած կլինէր. թող ներէ նա ինձ էս բառի համար, որովհետեւ ևս ինքնս առաւօտեան դուրս եմ եկած Փառնակ դեղէն, որ է Մակուայ դաշտի գլխին, այս ինքն Պարսից Չաղիինի մօտերումն, և երկուցեան հասած եմ Խոր վիրապի առաջն Երասխի աջակողմումն օժապոյած։ Ինչ զարմանք, եթէ Պարոն Մելիքբատէ անուանեալն

(*) Պարսից Փարսեցիի տպեալ ի Վենետիկ 1795, երես 418։ Համոզուած եմ որ Պարոն Բաֆին կամ Մելիքբատէն իւր կեանքովս Փարսեցիի պատմութիւնն ձեռք չէ առած ու չէ կարողացած, ապա թէ ոչ էնպէս չէր դիմել։

հեծած ուղտի կամ աւանակի վերայ, որ սովորական է Էն կողմերի երկրացի ճանապարհորդներին, երեք օրումն հասած լինի Խոր վերայ վասն որոյ Էնպէս էլ հաշուում լինի Եթէ Էնպէս է ուրիմն և նա իրաւունք ունի: Մեր խնդիրն ամենապիտաւոր խնդիրն էր: արդեօք պատերազմն Հեր և Չարեանդ այս ինքն Պարոն Բաֆիի հայրենիքումն է եղած, թէ Արտաղ գաւառումն: Արեւն բերած նախնեաց վկայութիւններն արդէն հաստատեցին Արտաղի կամ նրա ու Հերի սահմանակցութեան մէջին լինելն ուրեմն այսուհետեւ վիճաբանելն էս առարկայի վերայ տեղիք չունի:

Դանք Պարոն Գաստաբանի իւրեան նեցուկ միւս խնդրոյ վերայ, որիցն եզրակացնելով ասում է իբր Էս համաձայն Էս Պարոն Բաֆիի կարծեաց հետ, բերելով իմ յօդուածէն էս քանի մի բառերն «որպէս զի ընթերցողներին աւելի շուտով կարողանամ հասկացնել, յարմար Էս համարում սկսել ուղղեւորութիւնը Խոր վերայէն Գէլ ի Հեր և Չարեանդ գաւառն, որոց մէջին պէտք է որոնած Աւարայրը և Տղմուտը»:

Սրանէ Պարոն Մեկքգատէն տեսէք ի՞նչ է եմթաղրում: «Հիմնուելով Պարոնի (Շիրմագանեանի) վերջին խօսքերի վերայ, պէտք է վրձնել թէ Աւարայրը և Տղմուտը հոսանում են Հերի և Չարեանդի մէջտեղում: Հատ լաւ Համարելով Հերը — այժմեան Խօյը, Չարեանդը — այժմեան Սարմաստը (որոց մասին Պարոն Բաֆին և Պարոն Շիրմագանեանը համաձայն են միմեանց հետ), ուրեմն Աւարայրը և Տղմուտը պետք է որոնել ոչ թէ Աւարայր Զխողինի կամ Զօրսի դաշտերումը, այլ այդ երկու մշակների մէջին այս ինքն Խօյի և Սարմաստի մէջտեղում»:

Ի՞նչ հետեանք. ի՞նչ եզրակացութիւն. էստու՞մն էլ Պարոն Մեկքգատէն կամենում է աշխատակցութիւն անել իմ Էն ողջ յօդուածն սկիզբէն ցվերջն հերքում է Պարոն Բաֆիի կարծիքն, միշտ պնդելով թէ Աւարայր — Տղմուտն չեն Հեր — (Խօյ) Չարեանդի (Սարմաստի) մէջտեղն, իսկ այժմ երկու բառ իւրեան զէնք շինելով, չհասկացողութիւնով կամ կամակորութիւնով, ուզում է կարկացողներին Էս սխալացնելը Անուսում մարդն անգամ Էն իմ յօ-

դուածն կարդալէն յետոյ, իսկ և իսկ կհամոզուի որ, իմ ասած «սկսել ուղղեւորութիւնը Խոր վերայէն Գէլ ի Հեր և Չարեանդ գաւառ, որոց մէջին Էն», յարաբերական բառն «որոց» կվերաբերի Խոր վերային ու Հեր Չարեանդին, և ոչ թէ Հերին ու Չարեանդին միայն, (տեսանք Հեր և Չարեանդն միշտ նախ նիքները գաւառ անուանեցին և ո՛չ գաւառը), և մանաւանդ որ Գէլ բառն ընկած է Խոր վերայի և Հեր — Չարեանդի մէջն, ինչպէս որ և իմ գրած բառը գաւառ եզակի է, չէր կարող լինել «որոց» Թերեւս Պարոն Գաստաբանն էս քերականական արհեստին անտեղեակ է ուստի և ներել է նրան:

Մարտն Պարոն Մեկքգատէի ճարտար ենթադրութեանը, որով ցանկանալով նուիրական Աւարայր և Տղմուտն տեղափոխել տանել զտեղի Պարոն Բաֆիի այս ինքն Պարոն Յակոբ Միրզայեանի հայրենիքի մէջին այս ինքն Սարմաստումը, հեռաւարտ էլ ինչպէս իւր անունը նշոյնպէս էլ իմ կարծիքը դիմակով է հանդէս բերել ուսումնական աշխարհի առաջին, Արդոյ Գաստաբանը թող ներէ ինձ ասել նրան թէ, Էդպիսի անուղղադատութիւնն է մին նշան, որով բուն խնդիրն շեղել շօջել ուղղողները և քննաբանութեան կարգ ու կանոն չգիտացողները միայն կուզեն զինուել ու մի և նոյն Ժամանակն ու խուսափել ուղիղ պատասխանելէն: Ո՛չ, Պարոն Մեկքգատէ երբէք ուրիշի աղիցցութիւնով ուրիշէն կարծիք փոխ ատնելով, ուրիշի մտաց ծնունդն իւրացուցանելով, մտացածին նամակներ, տուտ ու մուտ կեղակարծ ճանապարհորդութիւններ, լուրեր հրատարակելով չեմ զբաղուած և չեմ էլ թող տալ ուրիշը իմ կարծիքի վերայ դիմակ դնել ուրեմն լաւ է որ ինձ չստիպէք խօսել, այլ թող տաք լուրսիւն ինձ իմաստութիւն համարելով լուր և չընծայել ձեզ Մշակ օրագրի մի և նոյն 7-րդ. համարում տպած Հուշուից ստացած նամակի վերջին յօդուածի քանի մի շարքերն:

ԳԱԼՈՒՍ ԵՐԵՄԱՋԱՆԵԱՆ:

Ի 1875 թ. Ե 8 Ն Մայիս:

Ի Թաթլէ:

Ի ՀԱՄԱՆԻՈՅ.

ԽճՊԱՐԿՈՒՄԻ ՄԱՍԻՆ.

Համախառն օրիորդական վարժարանի Հոգաբարձուքս ուղարկելով Խմբագրութեանը 1872 թուականում յիշեալ վարժարանի համար եղած մուտքի եւ ծախքի հաշուեցուցակը, Ընկերութեանս Անդամոյ, Խնամակալութեանց, Ուսուցչաց, Ուսանողութեանց եւ ուսանելի առարկայից ցուցակի հետ միասին, խոնարհաբար խնդրում ենք Արարատ ամապրոյդ միջոցաւ հրատարակել ի դիտութիւն Աղդայնոց:

Հոգաբարձուք

Պօղոս Կերեսեանց

Ջաւատ Տէր Ստեփանեանց

Յովհաննէս Խաչատրեանց

Ի 40 Մայիսի 1873 թ.

Ի Ք. Շահին:

Բոյք. կոպ.

1872 թուականի Յունիսի 1ին մնացել է վարժարանին պատկանեալ մայր դումար 476 30

ՄՈՒՏԳ *

Քսան Անդամների տարեկան տուրք ամեն մէկն 10 մանէթ 200
Տսան եւ ինն Խնամակալութեանց տարեկան տուրք ամեն մէկն հինգ մանէթ 93
Չանազան անձերից ստացած նուիրադրամք 28 40
Աշակերտութիւններից ստացած թոշակադրամք 50 50
Վարժարանի մայր դումարաց տոկոսադրամք 89 80
Գումար 940 20

ԾԱԽՔ *

Վարժարանի տսն եօթնամսեայ վարձ 54
Հախապ. դասատւան ուսուցչին վեցամսեայ վարձ 48
Վարժուհւոյ եօթնամսեայ վարձ 56
Չեռագործութեան թելի. վառելափայտի եւ զանազան մանրամասն ծախք 35 97
195 97
Մուտք. 940 20
Ծախք. 195 97
Հերկայ տարւոյս Յունիսի 1ին մնաց զանազանի մօտ 746 23

ՅՈՒՅԱԿ

Համախառն օրիորդական վարժարանի Խնամակալաց, Խնամաւորաց եւ Խնամելի առարկայից 1872 թուականի համար:

Դասատուները եւ երանց մէջ աշակերտաւարկները Թիւ աշակերտաց ըստ թիւի Թիւ Խնամակալաց Թիւ Խնամաւորաց Թիւ Խնամելի առարկայից

Ա. դասատուն, սորա մէջ աւանդուած են Կրօն—հին կտակարանից, Աւետարանի Թարգմանութիւն, Քերականութեան սկզբունք առանց ծեռնարկի, Հայոց պատմութիւն, Ռուսաց լեզու, Թուրքանութիւն, Ազգ. եւ Եկեղ. երգեցողութիւն, Հայոց եւ Ռուսաց վայելչագրութիւն եւ ծեռագործութիւն: Սորանում զանաւոր են 2 44 3 46
Հախապ. դասատուն, սորա մէջ ուսանում են Հայերէն տառաճանաչութիւն զրելը միասին, Եկեղ. եւ Ազգ. երգեցողութիւն. սորա մէջ զանաւոր են 2 12 4 46
4 25 9 32

Հոյստուտի յրեքաց 1872 տ.ի.

Համախառն Սամուէլ Թարրայեանց 1

(*) Մինչեւ ցայսօր չէ ստացել այս վարժարանը Բաղուայ Մարզապետական Ընկերութեան Խնամաւոր չափաւոր, որք երբեք արդէն կատարուած հրատարակել էր 71 թը. զանաւոր ամապրոյդ Արարատի միջոցաւ:

(*) Այս վարժարանը Համախառն 72 թուականի Յունիսի 16ին պատահած երկրաշարժութեան պատճառաւ հինգ ամսի չափ ծնացել է փակուած:

Համ. Պ. Ներսէսեանց Պօղոս	2
Համ. Միրայէլ Յովհաննէսեան Բասայեանց	5 40
Համ. Յարութիւն Ներսէսեանց	5
Համ. Յովհաննէս Միրզաբէկեանցի ծնունդի ղանազան մարդկանցից նուէրք հաւա- քուած	17
	28 40
Անդամք.	

1. Անդրէաս Արքեպիսկոպոս, 2. Սահակ Աբեղայ,
5. Մեծլում բէկ Ավշարեանց, 4. Յարութիւն Համաս-
փիւռ, 5. Պետրոս բէկ Տէր Մարկոսեանց, 6. Կա-
րապետ Գալանթարեանց, 7. Հայրապետ բէկ Բաղ-
րեան, 8. Միրայէլ Ղարաղաշեանց, 9. Բաղէշ բէկ
Սարգիսբէկեանց, 10. Պօղոս Ներսէսեանց, 11. Ար-
տեմ Ներսէսեանց, 12. Գրիգոր Դիտարեանց, 13.
Սամուէլ Բաղրեանց, 14. Գէորգ Կաճկաճեանց, 15.
Հահնշահ Վլասեանց, 16. Մովսէս Ռոստամեանց, 17.
Մովսէս Աշուղեանց, 18. Յարութիւն տէր Եսայեանց,
19. Յովհաննէս Միրզաբէկեանց, 20. Միրայէլ Արամ-
եանց, 21. Արքահամ Դասպարեանց, 22. Յովհաննէս
Իւզրաշեանց, 23. Զաւատ Տէր Ստեփանեանց, 24.
Հայրապետ Ղուկասեանց, 25. Յարութիւն բէկ Տէր
Սարգսեանց, 26. Աստուածատուր Զաքարեանց, 27.
Խողատ Բարաղամեանց, 28. Յովհաննէս Խալիպեանց,
29. Խաչատուր բէկ Եղիազարեանց, 30. Նիկողայ Վար-
դապետեան. 31. Ներսէս Առաքելեանց *):

Անդամներ.

1 Մարգարիտ Զոհրապետեանց. 2 Մարիամ Զոհրա-
պետեանց. 3 Զաւարդ Ավշարեանց. 4 Եղիսարէթ Հա-
մասփիւռ. 5. Զաւարդ Ղորղանեանց. 6 Ոսկի Կաճ-
կաճեանց. 7 Նարկիզ Միրզաբէկեանց. 8 Թագունի
Նաջարեանց. 9 Խանում Խալապետեանց. 10 Կատարինէ
Ներսէսեանց. 11 Սօնա Ներսէսեանց. 12 Մարիամ
Նիկիտեանց. 13 Զամբաղ Գալանթարեանց. 14 Մա-

րիամ Իւզրաշեանց. 15 Մինայ Զաքարեանց. 16
Մարգարիտ Ավշարեանց. 17 Զաւարդ Միրզաբէկ-
եանց. 18 Թագունի Մարգանեանց. 19 Մարիամ Ու-
շուղեանց. 20 Մարիամ Յովհաննէսեան Տէր Մար-
կոսեանց. 21 Խանում Ազարեանց. 22 Ափիսա-
յեթ Եղիազարեանց. 23 Եղիսարէթ Վարդանեանց.
24 Մարիամ Աղայեանց. 25 Զաւարդ Աղայեանց.
26 Զաւարդ Կեօկայեանց. 27 Փետրոնայ Առաքե-
կեանց. 28 Մարիամ Ղարաղաշեանց *):

Ս. ՀՈՒՓՍԻՄԵԱՆ ՕՐԻՈՐԴԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑ ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏՈՒ.

Ինչպէս յայտնի է «Արարտի», ընթերցողներին,
անցեալ տարի Փետրուարի 1-ին Վաղարշապատ գիւ-
ղում բացուեցաւ, հրամանաւ Վեհափառ Հայրապետի,
Ս. Հովփսիմեան Օրիորդական Դպրոցը: Հոգաբարձու-
հունքի խնամակալութեամբ, տեսչի աշխատութեամբ,
վարժապետների եւ վարժուհու ջանասիրութեամբ այս
դպրոցը մի տարուայ մէջ հասաւ բաւականին ծաղ-
կալի դրութեան: Բացի ձեռագործութիւնից, որի վե-
րայ դարձրած էր առանձին ուշադրութիւն, ուսուցա-
նելի առարկաներն էին՝ 1) Հայկական ընթերցանու-
թիւն աշխարհիկ բարբառով, 2) Սրբազան պատմու-
թիւն, 3) Հայկական վայելչադրութիւն, եւ 4) Երգե-
ցողութիւն:

Այս տարի Ապրիլի 22-ին կատարուեցաւ Ս. Հովփ-
սիմեան Դպրոցի առաջին տարեդարձի տօնախմբու-
թիւնը եւ հարցարնութիւնը հանդերձ վիճակաւու-
ղարկութեամբ օրիորդների ձեռագործների: Դպրոցի
փոքրիկ դահլիճը ներկայացնում էր Վաղարշապատի
համար մի նոր եւ միանգամայն արտաշարժ տեսարան:
Մի պատի վերայ փայլում էր Նորին Վեհափառու-
թեան մեծադիր հոյակապ պատկերը շրջապատած
մեծ եւ գեղեցիկ պսակով դալար ոստերից եւ ծա-
ղիկներից հիւսած, պատկերի չորս կողմը եւ միւս

(*) Այս անդամներից 1872 թուականի տուրք ստացուել են
քսանից միայն. մնացած է ապառիկ չորս անդամից վերայ. և
հրաժարուած են Ընկերութեան անդամակցութենից չորս ան-
ձինք, այն է Պ. Համասփիւռ բժիշկ, Մովսէս Ռոստամեանցը,
Խողատ Բարղամեանցը. և Լևոն Ղորղանեանցը, վերջինս
մահուան պատճառաւ: Իսկ սոցանում երեք անդամքը յաւե-
լացած են ներկայ 73 թուականում:

(*) Սրբանցից 1872 թուականի տուրք ստացուած են տասն
և ինն անդամակցներից, երկուքը հրաժարուած են, այն է,
Եղիսարէթ Համասփիւռը և Ղորղանեանց Զաւարդը. իսկ
սոցանից եօթն- անդամակցը յաւելացած են ներկայ 73 թե-
վս կանոնաւ:

պատերի վերայ գեղեցիկ բարեմեղեմեամբ կախած էին օրիորդների բազմատեսակ ձեռնագործները, որք իբրեւ մի տարուայ յառաջադիմութիւն, արդարեւ շարժումէին ամենի զարմանքը:

Հիւրերի համար շարած էին ամոռներ, բայց այնչափ շատ էր բազմութիւնը, որ շատերը մնացել էին միւս սենեակների մէջ եւ պտտողամբի (բալիտի) վերայ: Հանդէսը սկսուեցաւ «Հայր մերոյ», որը երգեցին օրիորդները քաղցր ներդաշնակութեամբ:

Յետոյ տեսուչ Վահան վարդապետ Յաստամեանցը պարզ եւ ազդու խօսակցութեամբ ցոյց տուեց հեծանոսական եւ քրիստոնէական լուսնորոնեանց մէջ եղած տարբերութիւնը վերաբերմամբ առ իզական սեռը եւ բացատրեց այն մեծամեծ օգուտները, որք յառաջ են ձգալի ընտանեկան, քաղաքական եւ տէրութենական կեանքի համար, երբ ուսում առած եւ լուսաւորուած են լինում կանայք: Ապա համառօտաբար նկարագրելով Հայ կանանց պժմեան անգոհացուցիչ վիճակը ըստ ամենայն մասանց, յորդորեց ժողովուրդը հոգալ իզական սեռի դաստիարակութեան վերայ եւ խնամք ունենալ օրիորդական դպրոցների վերայ:

Ի վերջոյ, տեսուչը կարդաց դպրոցի ուսումնական եւ տնտեսական կառավարութեան հաշիւը, որից, ի միջի այլոց, երեւեցաւ այսպիսի մօտք եւ ծախք:

Մոռօք. Ռ. Կ.

Ա. Յօժարակամ տուրը Հոգաբարձուհիների.

- 4). Տիկին Եւփիմէ Մաղլումեանց. 400
- 2). „ Փափար Թաղիանոսեանց. 50
- 5). „ Անաստասիա Տէր Յովսէփեանց. 25
- 4). „ Նատալիա Խանադեանց. 20

493

Բ. Միանուագ նուէրներ ուսումնասէր եւ աղքատ տիկիններից եւ պարոններից. 185

Գ. Գրավաճառութիւնից. 44 40

Դ. Վաղարշապատի հասարակութիւնից
Պ. Գատապետ Գէորգ Խանադեանցի աշխատութիւնով եւ ձեռքով. 70

Ե. Աշակերտուհիներից վարձ ուսման համար, ամսական մի մի մանէթ. 440

Գումար փողի 569 40

2. Նուէրներ գրքերով եւ զանազան բաներով:

1). Պ. Ստեփաննոս Դեմիրճեան Կ. Պօլսեցի
այլ եւ այլ դասագրքեր, թուղթ եւ զրիչ, երկու սաժէն փայտ եւ այլն, արժողութեամբ բոլորը. 50

2). Տ. Եւփիմէ Մաղլումեանց Կ. Պօլսեցի
մի ժամացոյց պատի եւ չորս ամոռ արժողութեամբ բոլորը. 20

3). Վահրամ վարդապետ Մանկունի մի մեծ եւ մի փոքր թասեր արծաթի ոսկեղօծ արժողութեամբ երկուքը միասին. 20

4). Պ. Նիկողայոս Տէր Յակոբեան ՏԵՓ. խիսեցի զանազան դասագրքեր արժողութեամբ. 6

96

Ծախք.

1). Տան վարձ մի տարուայ համար. 120

2). Ռոճիկ վարժուհուն մի տարուայ հմր. 65

5). Ռոճիկ եւ հանդերձ ծառային մի տարուայ համար. 64 60

4). Հանդերձներ եւ ոտնամաններ զըպրօցի 12 օրիվարձ որդեգիրների համար. 77

5). Նստարաններ դասատան համար. 50

6). Թելեր եւ այլ սարագաններ ձեռագործութեան համար. 44 52

7). Գատագրքեր, թուղթ, զրիչ, թանաք եւլն. 15 5

8). Կապերտներ, խալիչայ, խաիրներ, ջրի ամաններ եւայլն. 40 80

9). Վարձ փայտ կրելու եւ ջարդելու. 5

10). Ընծայ դպրոցի վարձութիւնից վարձապետ Տէր Ղազարեանին. 50

Գումար 484 95

Տարեկան դուռ դրամաւոր եկամտից, որ է 569 40

Հանելով տարեկան ծախքը, որ է. 484 95

Մնումէր Փետրուարի 1-ին դուռ դրամ. 87 45

Հարցաբնութիւնը միանշանակ դուռեց հիւրերի ուշադրութիւնը. փոքրիկ տղչկերքը, բոլորեքեանք տարեկան սկսելով, այնպէս վարձ եւ պարզ կարողութիւն հայերէն եւ կարդալով հասկանում եւ այնպիսի դոհացուցիչ պատասխաններ տալիս էին Սրբազան պատմութիւնից, որ արդարեւ անկարելի էր չըտրմանալ

դպրոցի յառաջադիմութեան վերայ: Ամենքը շտապումէին ցոյց տալ իւրեանց ուրախութիւնը եւ շնորհակալութիւնը առատութեան թանկութեան վիճակախաղարկութեան տոմսակները:

Նորին Վեհափառութիւնը նկատելով որ Վաղարշապետի Ս. Հռիփսիմեան Օրիորդական Դպրոցը ծաղկումէ օր ըստ օրէ եւ կամենալով միանգամայն ապահովանել դպրոցի յարատեւ լինելութիւնը, բարեհաճեցաւ Մայր Աթոռը ծախսով շինել տալ յարմար տուն, որ կարժենայ 1500 մանէթից աւելի: Սոյն Մայիս ամսոյ 6-ին, կիրակէ օրը, կատարուեցաւ այդ նորաշէն Դպրոցի հիմնադրութեան հանդէսը: Առաւօտեան 10 ժամին գումարուեցան դպրոցի դահլիճում երկու խախկոպոս, տեսուչը, գիւղի եկեղեցու քահանայը, Էջմիածնի դպիրները, հոգաբարձուհիք եւ բազմութիւն արանց եւ կանանց: Երբ ամենայն բանը պատրաստ էր, հանդէսը ճանապարհ ընկաւ: Առաջուց գնումէին քառասունից աւելի օրիորդներ զոյգ զոյգ, միատեսակ պարկեշտ եւ վայելուչ հանդերձներով զարդարած եւ մեռքին մոմեր բռնած. յետոյ խաչեր, խաչվառներ, մոմեր, երգիչներ եւ հոգեւորականք. ապա բազմաթիւ ժողովուրդը: Ճանապարհին երգիչները քաղցր ձայնով երգումէին պատշաճաւոր շարականը: Հանդէսը կադարեցաւ գիւղի եկեղեցու դռնում, որտեղ փորած պատրաստած էր նորաշէն ուսումնարանի հիմունքը: Չափազանց մեծ բազմութիւն կանանց եւ արանց լցրել էր եկեղեցու բակը եւ փողոցը:

Խաչալուսյի հանդէսը կատարելուց յետոյ, դպրոցի տեսուչ Վահան վարդապետը թափեց օրհնած ջուրը հիմունքի չորս անկիւնում, ուր խոկոյն որմնադիրք եւ մշակները շարեցին մի քանի քարեր. ապա բարձր ձայնով եւ ազգու ոգով բացատրեց նա ժողովրդին. թէ, ինչու ընդհանուր պատմութիւնը խօսումէ միայն այնպիսի ազգերի վերայ եւ փառաւոր անունն «Մեծ» տալիս է այնպիսի անձինքներին, որք մեռնաւ են լինում ընդհանուր մարդկութեան լուսաւորութեան: Յիշելով որ մի ժամանակ եւ Հայոց ազգը արժանաւոր տեղ բռնած ունէր ընդհանուր պատմութեան մէջ մըտած աղբերի շարքում, մանաւանդ երբ սկսեց լուսաւորուիլ, եւ նկարագրելով սուրբ Սահակի եւ սուրբ Մեսրոպի ու նոցա աշակերտների գործունէութիւնը ազգային լուսաւորութեան ասպարիզի վերայ, ցոյց տուեց այժմեան ակուր վիճակը եւ այն վտանգները,

որոնք սպառնում են ազգի եւ եկեղեցու հաստատութեան, մանաւանդ ժողովրդի տղիտութեան կողմից: Ի վերջոյ, ցոյց տալով թէ՛ Նորին Վեհափառութիւնը որպէս գիշեր եւ ցերեկ տքնումէ՛ ազգային լուսաւորութեան վերայ, ատենախօսը հրաւիրեց բոլոր Հայերը թեւ եւ թիկունք վնել Հայրապետին եւ աշխատել լուսաւորութեան միջնորդութեամբ վերստին արժանաւոր տեղ բռնել ընդհանուր պատմութեան մէջ: Այս տեղ մանաւորապէս պարզաբանելով իզական սեռի լուսաւորութեան նշանակութիւնը եւ հետեւապէս օրիորդական դպրոցների օգուտը, քարոզիչը առաջարկեց ժողովրդին մի եւ նոյն ժամանակ զգուշանալ սուտ լուսաւորութիւնից, որի հետեւանքներն են շուայլութիւն, պճնասիրութիւն, անբարոյականութիւն եւ այլն եւ որք աւելի հեշտ տարածւում են կանանց մեռքով այլ աշխատել ստանալ այնպիսի լուսաւորութիւն, որը, բացի բարոյականութիւնից եւ մտաւոր զարգացումից, տար եւ նիւթաւոր ապահովութիւն: Ուստի բացատրելով մեռազործութեան եւ արուեստագիտութեան մեծամեծ օգուտները, Հայր Վահան բացատրեց առաջարկեց հանդիսականներին նպաստամտաց լինել Վաղարշապատի տղայոց ուսումնարանում արհեստների դասեր սկսելու համար: Այս ատենախօսութիւնը մեծ տպաւորութիւն ունեցաւ ժողովրդի վերայ: Հանդէսը վերջացաւ օրիորդների քաղցրաձայն երգեցողութիւնով: Անընդհատ «Կեցցէ՛ Վեհափառը» հանդիսից յետոյ երկար ժամանակ թնդում էր նորաշէն ուսումնարանի հիմունքի վերայ:

ՍՈՒՐԶԱՆԴԱՆ ԲԻԻԶԱՆԴԱՆ .

ՅԱԿՈԲ ՊԵՅ.

Քէօզէեան Վսեմ. Յակոբ պէյի ասնուափայլ արկինը Հիւանդ գտնուելուն առթիւ, Ոստիկանութեան գլուղը պարտուց Համոյ բանտարկեալներէն քառասուն Հայ բանտարկելոց պարաքին ամբողջապէս վճարելով ազաւած է զերեւք.

Առաջին անգամը չէ որ՝ Քէօզէեան ընտանիքին այս մարդասիրական առաւտաձեռնութիւնը կը լսեմք, որ գրեթէ միշտ այսպիսի առաքինական նուիրատուութեամբք աղքատին արտասուքը սըր՝

բնին իրենց սովորութիւն ըրած ըլլալովնին, ազգին մէջ նշանաւոր համարում ու հանրական համակրանք մը ստացած են:

Ասիա օրաթերթ Թ. 30:

ՎԱՆ.

Անցեալ 1872 տարուան Փետրվարի մէջ կատարուած Վանայ քաղաքին ընդհանուր վիճակագրութենէն կը հասկցուի որ, Վանայ մէջ ամբողջ 8007 արու Հայ կայ բնակիչ, որոնցմէ 4410 ը քսան և հինգ տարեկանէն վար, իսկ 3597 ը 25 տարեկանէն վեր են:

Սոյն գումարին վրայ եթէ հաւանական հաշուով 7-8000 ալ կին յաւելցուի, այն ատեն Վանայ այսօրուան Հայ բնակչաց թիւը 16.000 ի կը հասնի:

Ուշադրութեան արժանի է աս կէտը, որ վերոյիշեալ 8007 էն 1200 անձինք զանազան հեռուոր տեղեր, պանդխտութեան մէջ կգտնուին, հետի իրենց ընտանիքէն հետևարար զուրկ ամուսնական կենցաղավարութենէ:

Նոյն, Ապրիլ 12, Թ. 37:

ԳԱՐԶԵԱԼ ՅՈՒՆԱԿԱՆ ԶԵՂԾՈՒՄ.

Թէադիս Յոյն ըրադիրը կը պատմէ թէ Հայ երիտասարդ մը սիրահարուելով Յոյն աղջկան մը հետ, անցեալ Վիրապի Բերայի Հայոց եկեղեցին կը դիմէ ամուսնանալու արտօնութիւն խնդրելով:

Հայ քահանայն, վերջերս Հայ և Յոյն Պատրիարքարանաց մէջ հաստատուած դաշինքը ներկատելով՝ հաճութիւն չտար, աղջիկը Յունաց Պատրիարքարանին վերաբերած ըլլալուն համար:

Սակայն Հայ երիտասարդը իւր եկեղեցին թողլով, Յոյն քահանայի մը կը դիմէ, որն որ անոնց կարգապահութեան անապու, դրամը կառնէ և պակը կը կատարէ:

Այս դէպքին վրայ Թէադիս կը յաւելու թէ սոյն քահանայն, որ արդէն ուրիշ յանցանքի մը համար ընտանքուած է եկեղեցիէն, արժանի է որ աւելի խստագոյն կերպիւ պատժուի:

Մենք ալ կը յաւելունք թէ՝ մինչև որ Յունաց Պատրիարքարանը յիշեալ ըմբոստ քահանայն չը պատժէ, սոյն մեղաւարտ և դատաւար տեղի զեղծման ինքը պատասխանատու կը մնայ որդամտութեան առաջը:

Օրաթեր. Մայիս 10, Թ. 936:

Ա.Ջ.Գ. ՀԻՒՄՆԻԱՆՈՑԵ

ՆԻ ԻՒՐ ՀՈԳԱՅԱՐԶՈՒԹԻՒՆԸ.

Եէտի — գուլէն զուրս Ազգ. նշանաւոր յարկ մ' ունինք, Ատի Ազգ. Հիւանդանոցն է:

Դժբախդարար Հայերն այն ատեն կը յիշեն այդ յարկը, երբ հոն դնելիք հիւանդ մը, որը մը յիմար մը, անկեալ մ' ունենան:

Հատ տարիներէ ի վեր այդ յարկը ինչ ինչ վարչութեանց ու մատակարարութեանց ներքե անցնելէն յետոյ, վերջապէս այսօր այնպիսի վարչութեան մ' ու մատակարարութեան մը տակ կը գտնուի, որ իրաւամբ մեծ գոհունակութեան արժանի է:

Նոր Հոգաբարձութիւնը ուզելով Հիւանդանոցը «արմատական» սկզբունքով մը հիմնական բարեկարգութեանց վերածել, սկսած անոր դրամական եկամուտներու աղբիւրներ ու միջոցներ ճարել ու հնարել:

Բազում տարիներէ ի վեր «պաթալ», եղած մոմարանը վերահաստատեց, որ այսօր իւր ծախքը գոցելէն զատ բաւական գումար մ' ալ շահ կը ձգէ, և ասպագային մէջ աւելի պիտի շահի երբ ազգային եկեղեցիներն ազգային նախամաճախնորութեամբ ամենքն ալ շարունակեն Հիւանդանոցի մոմարանին շինածնիրը գործածել:

Հիւանդանոցի առջև գտնուած ընդարձակ այդին՝ որ խիստ շատ տարիներէ ի վեր ամայի, անբեր և անմշակ թողուած էր, այն գետնին մէկ մասին վրայ կանգառատան (էնկլինարիս) մը հաստատեց, որ տարին մը յետոյ 15000 էն աւելի տարեկան եկամուտ պիտի կրնայ բերել, և ինչպէս որ այս տարուան յաջող ընծիւղներէն ալ յայտնի է:

Հիւանդանոցի պատասպարելոց բախլին համար առած է երկաթուղւոյ թղթեր:

Հիւանդանոցի առջև դանուած 400—450 կան-
դուն գետնին վրայ ալ հասարակաց պարտէզ մը
կը շինուի, և արդէն գործը բաւական ի վրու-
կած լինելուն առթիւ ժողովուրդն հեղեղի պէս
ամեն Սիւրակի կը դիմէ հոն. և Հիւանդանոցի
հաշտոյն բաւական գումար մը շահ ու նպաստ կը
լծողու. Հոգաբարձութեան այս ազգօգուտ քանքե-
րը որք մեծ կարեորութիւն ունին ըստ ինքեան,
նա մանաւանդ Որբոց վարժարանին նկատմամբ
ըրած նորանոր բարեկարգութիւններն ալ մէկտեղ
առնելով, զորս կուզեմք ուրիշ յօդուածով մը
յայտնել, Ազգային ընդհանուր համակրանացն
արժանի են:

Մանաւորապէս շնորհակալեաց արժանի է
Հիւանդանոցի Հոգաբարձութեան Ատենայիտ
Մեծ. Գէորգ Էֆէնտի Զարդարեան, որ իր ծանր
ղեւորմանց մէջ անդամ ամեն օր մէկ ժամ կը
զոհէ հիւանդանոցի մատակարարութեան հաշիւ-
ներուն հսկելու:

Զարդարեան Էֆէնտիի սոյն աղգասիրական և
անձնուէր քանից մեր շնորհակալութիւնը կը
յայտնեմք և կը փափաքեմք որ շարունակէ ու չը
կասի:

Աննպաստ լիզուներ լծող խօսքն, երբ գործքը
խօսքերուն հակառակը կ'հաստատուի ու կ'ցուցնէ,
Աշխատանքին քրտինքն առանց արդիւնքի ու
նշանակութեան չմար այնպիսի ոգջամիտ ազ-
գայնոց քով՝ որք ոչ թէ մարքն իր խօսքովը
այլ գործքովը միայն կը դատեն:

Ասիւ, Մայիս 10, թ. 61.

Վ.ԱՐԺԱՊԵՏԱՆՈՅ.

Սրմանամբ որ՝ Ուսումնական խորհուրդը՝ Ազգ-
վարժապետանոց մը շինուիլն որոշելուն հետ մէկ
տեղ, որոշած է նաեւ որ այդ վարժարանն Ղա-
լաթիոյ մէջ շինուի, իբրեւ կեդրոն տեղ մը. որոյ
շինութեան համար պէտք եղած ստակն ալ հո-
գացած է. սակայն վարժարանը Ղալաթիոյ մէջ
շինուելու մասին տրուած որոշումը Ս. Պատրիարք
Հայրն, ով գիտէ ինչ պատճառաւ, յարմար չը-
գատելով հաճութիւն չէ տուած, որոյ համար յի-

շխալ որոշման գործադրութիւնն երեսի վրայ մը
նացած է:

Նոյն, Մայիս 12, թ. 63

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴՈՅ ԶԱՆԳԵՐ.

Բերկրութեամբ սրտի կը լսեմք թէ պատուա-
բան Ուսումնական խորհուրդը քանի մը նիստէ ի
վեր մնացուն Ակադէմիայ մը հաստատելու մտա-
ղիր է եղեր 30 դրադէտ անձերէ, սոյն ակադէմիան
Ընդհանուր ժողովոյ նաև վաւերացնել պիտի տայ,
որոյ պաշտօնն պիտի ըլլայ հայերէն գրաւառ և
աշխարհարառ լիզուն կոկիւ մաքրել և ընդհան-
րացնել բոլոր Հայաստանի վիճակաց մէջ:

Նոյնպէս վարժարանաց դասադրքերու ընտրու-
թեան և միօրինակութիւն վերածելու պաշտօնը
պիտի ստանձնէ:

Ուսումնական խորհուրդը նաև ընդհանուր վար-
ժարանաց բարեկարգութեան համար հրահանգ մը
պատրաստած է՝ որ քիչ օրէն ամեն ազգային վար-
ժարաններու հաղորդելով՝ ինքն անձամբ այցել-
նելով ճշտութեամբ նորա գործադրութեանը փոյթ
պիտի տանի. իսկ գաւառական Ուսումնական խոր-
հրդոց հետ՝ որ արդէն սերտ յարաբերութեան մէջ
և խիստ գահացուցիչ պատասխաններ առած է
(մասնաւորապէս քանի գաւառներ), աներկմիտ եմք
թէ՝ ի շնորհս գաւառական Ուսումն. խորհրդոց
յիշեալ հրահանգին գործադրութիւնը իրենց վար-
ժարանաց մեծապէս պիտի նպաստէ:

Գարձեալ Ուսումնական խորհուրդը 12 եկեղե-
ցական երգեցողութեան հմուտ անձերէ յանձնա-
խումբ մը կազմած է եկեղեցական երգեցողու-
թիւնը մի օրինակ եղանակի վերածելու համար և
կրօնական ժողովոյ հաւանութիւնն ալ առած է:
Գարձեալ ուրախութեամբ սրտի կը տեսնեմք
որ մայրաքաղաքէս գաւառները վկայեալ դասա-
տուներ ղրկել սկսած է ինչպէս Ռօտօսթոյ, Զօր-
լու, Աֆիօն Գարահիսար ևն:

Զը մոռնամք յիշել որ՝ վարժապետական յանձ-
նաժողովը քիչ օրէն մայրաքաղաքիս վարժապե-
տաց տեղեկագիրը իւր տեսութեամբն հրատարակե-
լով մայրաքաղաքիս դասատուաց վիճակը պիտի

յայտնուի եւ դասատու ճանչցուած անձերը պիտի որոշուին:

Պատուարժան Ուսումն. խորհրդոյ մեր շնորհակալութիւնը յայտնելով կը պարտաւորութեամբ հարցնել թէ՛ վարժապետանոցի խնդիրը ո՞ր մնաց՝ որ ոչ նուազ օգտակար է եւ կենսական խնդիր մը Ազգ. ներկայ՝ փիճակին նկատմամբ:

Կը պարտաւորութեամբ նաեւ հարցնել Ազգ. վարչութեան թէ՛ այս խնդրոյն համար քանիցս Ուսումն. խորհրդոյ կողմանէ ընդունած տեղեկագրերն ուշադրութեան առած է, եւ թէ ի՞նչ որոշում տուած է:

Հայրենիք, Մայիս 12, Թ. 148:

ԲՕՇԱ - ՀԱՅԵՐԸ.

Մարդուան ընակող քօշ ըստուած Հայերը Պատրիարքարանի միջոցաւ աղերսագրով մի կը խնդրեն կայսերական կառավարութենէն, որ այսուհետեւ իրենց վրայէն վերնայ քօշ անունը, եւ միայն Հայ անունով յիշուին, եւ ինչպէս առհասարակ Հայք՝ նոյնպէս իրենք վճարեն Պէտէլիէ տուրքը՝ մինչեւ ցարդ մասնաւորապէս վճարուած տուրքին տեղ:

Գովութեան արժանի է յիշեալ աղագայնոց այս պատուասիրութիւնը: Ասոնց խնդրոյն գործադրութեան համար Պատրիարքարանն ալ անշուշտ պէտք եղած միջնորդութիւնը կրնէ:

Փոլս, Թ. 788, Մայիս 12:

ՏԵՐ ՄԱՐԳԱՐԵԱՆՅ.

Բարիզէն գրուած թղթակցութիւն մը կը ծանուցանէ թէ, անցեալները Սրինեօնի երկրագործական դպրոցէն ելնող Հայազգի Պ. Ոստանիկ Տ. Մարգարեանց, Գաղղիոյ երկրագործութեան կեդրոնական ընկերութեան մէջ, մօտերս վախճանեալ Պառօն Լիպիկ Գերմանացի նշանաւոր գիտնականին տեղը, օտարազգի անդամակից ընդունուեր է, Պ. Տրուէն տը Լիպիկ երկրորդ կայսրութեան պաշտօնէին խորտաւիշակութեամբը եւ կամ ինչպէս կ'ըսեն, կնքահայրութեամբը:

Գաղղիոյ երկրագործութեան սոյն կեդրոնական ընկերութեան մէջ, որ Եւրոպայի մէջ գտնուող

ամենէն զիտնական եւ ուսումնական անձանցմէ բաղկացեալ՝ երկրագործական գիտութեանց ճիշմարիտ մէկ Ակադէմիան է, Պ. Տրուէն տը Լիպիկէն զատ, որն որ Գաղղիոյ երկրագործական ընկերութեանց նախագահն է, կը գտնուին նաեւ իբրեւ անդամ՝ Տիւմա, Լէօնս տը Լալէրներ, Էրվրէօլ, Պուէլիյնեօլ եւ այլ գիտութեանց ու քաղաքագիտութեան մէջ համբաւաւոր բաղմաթիւ անձինք, որոց բաղմակից ըլլալու պատուոյն կարժանանայ այսօր Պ. Տ. Մարգարեանց, պատիւ մը՝ զոր մինչեւ ցարդ եւ ոչ մէկ Արեւելքցի մը վայելած է, նա մասնաւանդ որ ինքը ամբողջ Եւրոպիոյ համարումը վայելող նշանաւոր անձի մը յաջորդելու բարեբաղդութիւնը կուենայ:

Ընկերութեան մշտնջենաւոր ատենագրորին առ Պ. Ոստանիկ ուղղած ատենաբանութեանը մէջ հետեւեալ խօսքերը կը գտնուին:

«Գաղղիոյ երկրագործութեան կեդրոնական ընկերութիւնը զձեզ անդամակից կրնդունի, այնպիսի պաշտօնակից մը ունենալու՝ որ կարող ըլլայ ընդհանրապէս Տաճկաստանի եւ ի մասնաւորի Հայաստանի երկրագործութեան հետ՝ Գաղղիոյ երկրագործութեան յարաբերութիւնները զարգացնելու գործոյն աջակցել: Աստուհ է ընկերութիւնս, որ իրեն աղբու գործակից մը պիտի հանդիսանայ, եւ բարեբաղդ կը համարուի՝ զիս անոր զբաղման թափառման ըլլալով: «առ ձեզ»:

Ահաւասիկ այս պաշտօնակցութիւնը թիրեւս մեծ դաս մը ըլլայ անոնց՝ որք տակաւին ուսման եւ գիտութեան պէտքը լիովին չեն ըմբռնած. այսու հանդերձ իրաւունք կ'այ հաւատարմութե՝ Պ. Տէր Մարգարեանց հօն իրեն աթոռակից հայազգիներ ալ հասցնելու մէկ գործը յառաջ տանելու չափի վարանի, որով աղգային պատմութեան մէջ բարոյական մեծ տեղ մը իրաւամբ պիտի գրուէ:

Օրագիր, 16 Մայիս, Թ. 941:

Ա. Զ. Գ. ՊԱՐՏԲ.

Վերջապէս երէկ տեսանք՝ աղգային կեդրոնական պարտուց բարձման համար Ս. Պատրիարք Հօր բացած հանգանակութեան երկրորդ տեղե-

կաղիրը, յորում յակնէ յանունէ նշանակուած են մանակցողք և միանգամայն վճարմունք:

Բացառութիւն մի միայն պակաս է, այն է՝ թէ Ս. Պատրիարք Հօր Հանգանակութեան սխելուն առաջին օրիւր հաւարուած ստակին հաշիւը ինչո՞ւ առաջին տեղեկագրով չտրուեցաւ, և այժմ երկրորդ տեղեկագրով մի կհրատարակուի:

Առաջին տեղեկագիրը տեսնուած ատեն, այս դիտողութիւնն ըրինք մենք: Յետոյ Մատիս ալ կրկնեց՝ յիշեալ բացատրութեան պէտքն զգալով. հետեւարար կյուսամբ թէ նոյնը կկրկնէ դարձեալ:

Արդ՝ Աղգ. կենդանական սնտուկին անվճար պարտքը կմնայ 510894 շշշ. ըստ վերջին տեղեկագրոյն:

Փետ. Բ. 789, Մայիս 16.

ՀԱՌՐՀԱՎԱԼՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՀԱՇԻՒՆ.

(Անշու. Բուհն ծաղարդ):

Հայր- Բայր և Ժախույ Երկնէն աղտապաց Զաւապայ, սխելալ է 1 էն Յուլիայի 1872
 ասի յիւրը Դեկտեմբէր ամսոյ, Պալարից սոսիւր:

ՄՈՒՏՔ.

դուռնի*) չէ.

- Յուն. 1. Անցեալ ամի համարոյս մնացորդն թէ առձեռն պատրաստ դրամ և թէ ի վերայ մուրհակաց է 15252 44
- „ 24. Ի Զաւա Գերապատիւ Գործակալք (Կօմիտէ) քրիստոնեայ աղքատացն Պարսկաստանայ՝ ի Զաւայարեակ բարեպաշտ քրիստոնէիցն հանգանակեալ և առաքեալ են ի պէտս համայն քրիստոնեայ աղքատաց զգումարն 9000 ջաւայ ուսփեաց, որ է 17325
- Փետր. 27. Ի Կալկաթա Արժ. Խաչ. Տ. Մարտիրոս Աւագ քահանայն Տ. Յովակիմեան ստացեալ ի նորին գերազանցութենէ Լորդ Մայօ Կուսակալին Ինդիոյ, և առաքեալ ի նպաստ աղքատաց զգումար 500 կօ. ուսփեաց, որ է 1100
- Մարտ 6. Ի Թէհրանայ բարձրագոյն Դեսպանատունն Գաղ. Տերութեան առաքեալ Մայիս 8. Ի Դաքա առ կենդանութեամբն հանգ. պարոն Գաբրիէլ Յ. Գրիգորեան Զուղայեցի կտակաւ հրիտակեալ վամն աղքատաց զգումարն 500 կօ. ուսփեաց, որ է 1075
- „ Փոխ տուեալ գումարաց վաշխ ստացեալ 55
- „ Մի հազար լիտր ցորեան և ալիւր վաճառեալ, որոյ շահն է 191
- Օգոստոս 2. Ռուսիարեակ բարեպաշտ Մերազնեայք հանգանակեալ և ի ձեռն Նորին Հովուապետութեան Տ. Տ. Գէորգայ Անհափառ Կաթողիկոսին ամենայն Հայոց առաքեալ զգումարն 700 մանէթից, զորոյ փոխարէնն աստ ի բարձր Սրբազան Տ. Գրիգորիսէ Գերապատիւ Առաջնորդէն մերմէ ստացեալ 2024
- „ 22. Ի ձեռն բարձր Սրբազնութեան Տ. Գրիգորիսի Գեր. Առաջնորդին մերոյ, ստացեալ զհանգանակեալն ևս ի Ռուսիարեակ բարեպաշտ մերազնէից զգումարն 27. և կէս պօլիմըրեալ ոսկիս Ռուսաց, և 17 լիւրայ Մէքիտիէ ոսկիս Օսմանցոց, զոր Նորին Անհափառ Սրբազնակատար Հայրապետն ամենայն Հայոց՝ միջնորդութեամբ Սինօքի Սրբոյ Էջմիածնի առաքեալ, որ է 869

(*) Մի Ղաւանի 20 շաի է

Սեպտեմբ. 2. Ի Սինկափուր Արժ. Տ. Մկրտիչ Պետրոսեան վիճակաւոր քահանայն
հանգանակեալ է ի բարեպաշտ քրիստոնէից և յայլազկեաց անտի, և առաքեալ
վասն աղքատաց. 4373

22. Ի Զափա Գեր. Կովեթիք քրիստոնեայ աղքատացն Պարսկաստանայ և
հանգանակեալ և առաքեալ են ի նպաստ համայն աղքատաց զգումարն 5700 Զա-
փայ ռուփեաց, որ է. 11571

Իսեպտեմբ. 2. Ի Զափա Գեր. Կովեթիք քրիստոնեայ աղքատացն Պարսկաստանայ ա-
ռաքեալ զմնացորդն ի հանդանակութենէ իւրեանց զգումարն 338 — 36 Զափայ
ռուփեաց ի նպաստ համայն աղքատաց, որ է. 776

25. Փոխ տուեալ գումարաց վաշխ ստացեալ. 50

Ծանօթ. Ըստ 19 Օգոստոսի անցելոյ ընդ 120 համարաւ յայտարարական հրամանա-
զրութեան նորին Սրբազնութեան Տ. Գրիգորիոսի Եպիսկոպոսի Գերազատիւ Ա-
ռաջնորդին մերոյ՝ առ Հոգաբարձութիւնաւ, որպէս ել և մուտ հաշուոյս յարձանա-
գրել փութամբ աստ զմասն ի հաւաքեալ նպաստից Ռուսիարնակ Աստուածաւեր
Մերազնէից յայնժամ բաշխելոց՝ որպէս

Առանձին շնորհաձիր Կոնդակաւ նորին Աւհափառ Աթուղիկոսն ամենայն Հայոց
առաքեալ վասն աղքատաց Հայոց Թէհրանայ զգումարն 300 մանէթից, ևս ի
ձեռն Սրբազան Առաջնորդին մերոյ՝ հատուցեալ աղքատաց տեղւոյն 50 պօլիմը-
րեալ ոսկի՝ ընդ ամենն եղև Պարսից ռուփիք 2000, նա և ի ձեռն Գեր. Առաջ-
նորդին մերոյ առաքեալ վասն աղքատաց Հայոց Համաստանայ զգումարն 79 կէս
պօլիմըրեալ ոսկիս, որ է 1500. 3500

31. Ի ձեռն նորին Սրբազնութեան Տ. Գրիգորիոսի Գեր. Առաջնորդին մերոյ՝
ստացեալ զմնացորդն ի հանգանակութենէ Ռուսիարնակ բարեպաշտ Մերազնէից
զգումարն (1000) մանէթից՝ զոր փոխանակեալ ընդ 160 պօլիմըրեալ ոսկոց
Ռուսաց, նորին Աւհափառ Սրբազնակատար Կաթուղիկոսն ամենայն Հայոց և
միջնորդութեամբ Սինդի Սրբոյ Էջմիածնի առաքեալ, որ է. 3040

Գումարն եղև 61503 9

ԾԱՆԹ.

Ծանօթ. Համայն աղքատաց Զուլայ և այլ տեղեաց թարց դնելոյ զխտր հաւատոյ
կամ Եկեղեցւոյ հատուցանի հաւասարապէս գումար զրամոց յԱրկեղէն ի ձեռն
թաղական քահանայից, հանդերձ վերատեսչութեամբ Անդամոց Հոգաբարձու-
թեանս յիւրաքանչիւր փութենի՝ որպէս ի Մայր հաշուոյն համառօտմբ աստ
զբովանդակութիւնն.

Յունւար. 29. Յայս ամիս ութն թաղից աղքատացն Զուլայ շաքաթական գումար
հատուցեալ 3221

Գնեալ մի հատ կշիռ և մի երկաթեայ լիտր վասն Արկեղն 18

Նուիրեալ Կուսանաց միաքանութեանն 110

Նուիրեալ վասն Ասրապէլ թաղի սուրբ Նիկողայոսի եկեղեցւոյն սփռոցի գին 25

Հատուցեալ 3 հատ ուրաղի գին վասն զործունեայ աղքատաց 17

Զուլայեցի և Գիւղական հիւանդաց դեղագին 176

14 հոգիք ևս ննջեցելոց թաղման ծախս 29

2 Գիւղականի ծախս ճանապարհորդական ան գիւղորէս 5

292 լիտր գործելի և փայտ դնել վասն աղքատաց ջրմեղ հաշարանութեան ի ցրտոյ	555
Փետրվար 26. Յայս ամիս ութն թաղից աղքատաց Զուղայ շաբաթական գումար հատուցեալ	2000
Գնեալ կէս ոխ՝ թուղթ վասն Արկեղն	6
Հիւանդաց ղեղաղին և հանդերձաղին	231 10
20 Զուղայեցի և զիւղականաց թաղման	64
Երևան թաղի աղքատաց մնացորդ հարկն Տերութեան	10
Կուսանաց Եկեղեցւոյ Տաճարի նորոգութեանն	50
Մարտ 25. Յայս ամիս 8 թաղից աղքատաց Զուղայ շաբաթական գումար հատուց	1900
Հանդերձաղին և ղեղաղին աղքատաց	316 10
12 Զուղայեցի և զիւղացւոց թաղման	28
1 զիւղականի ճանապարհի ծախս	5
3 ուրազի գին	12 10
Ապրիլ 29. Յայս ամիս 8 թաղից աղքատաց Զուղայ շաբաթական գումար հատուց	3263
Հանդերձաղին, հացաղին և ղեղաղին աղքատաց	670 10
172 հոգւոց ճանապարհի ծախս առ զիւղորէս	436
Երևանայ սուրբ Եկեղեցւոյն մամուլին	20
6 թաղման	35
Վասն սրբոյ Զատիկն ալիւր և միս գնեալ և եփեալ քաշխեցաւ	808
Մայիս 29. Յայս ամիս ի պատճառս սաստկաղոյն թանկութեանն երկիցս ի շաբաթու հատուցեալ աղքատաց	3268
Յերկու նուազի ծախս հեռացրութեան առ Վեհափառ Աթուղիկոսն ամենայն Հաշարանութեան	40 5
1 յոց վասն խնդրելոյ ղօգնականութիւն	111
Հանդերձաղին և ղեղաղին աղքատաց	7
Մի զիւղականի ճան. ծախս	49
6 թաղման	1560
Յունիս 24. Յայս ամիս 8 թաղից աղքատաց Զուղայ շաբաթական գումար հատուց	19
Հատուցեալ ևս ղեղաղին և ճան. ծախս	27
4 թաղման	1490
Յուլիս 29. Յայս ամիս 8 թաղից աղքատաց շաբաթական գումար հատ	20 10
Հատուցեալ ղեղաղին և հանդերձաղին	8
“ 1 զիւղականի թաղման	570
Օգոստ. 27. Յայս ամիս 8 թաղից աղքատաց Զուղայ շաբաթական գումար հատ	3
Գնեալ մի հատ տոմար վասն հաշուոյ	45
Հատուցեալ ղեղաղին և հանդերձաղին	100
Հրամանաւ Սրբազան Տ. Գրիգորիոսի Գեր. Առաջնորդին մերոյ հատուց. նորակնիք Յաշարանութեան Արարիքեցւոյն ճան. ծախս	23
Հատուցեալ 5 թաղման	2000
Գնեալ ի Փերիա 2500 լիտր ցորեան և գարի և քաշխեալ համայն աղքատաց Փերիոյ	2469 17
Գնեալ աստ 2281. Կօ. լիտր ցորեան, ղինն եղև 2469 17 ուռփիք, ևս գնեալ 2493 լիտր գարի, ղինն եղև 1694—19 ուռփիք, որ բովանդակի	4164
Ի մեղմանալ թանկութեան ոչ հատուցանի ընդհանրապէս շաբաթական գումար, այլ յոյժ տառապելոյ վճարի նպաստ իմն չափաւորեալ	

Սևադ. 28. Յայս ամիս թաղական հիւանդաց զեղագին, և տառապելոց հացագին	191
Հատուցեալ	
Հատուցեալ 7 թաղման	37
Հոկտեմ. 24. Յայս ամիս թաղական հիւանդաց զեղագին և տառապելոց հացագին	261
Սակս հիւանդաց գնեալ 2 շիշա ջուհար (իւ-իւս)	40
Հատուցեալ 10 թաղման	56
Հրամանաւ Սրբազան Առաջնորդին մերոյ Հատուցեալ Բագալ և Կարապետ գեղա-	
կանաց ճան. ծախս	50
Նոյեմ. 28. Յայս ամիս հիւանդաց զեղագին և տառապելոց հանդերձապին	163
Հատուցեալ 9 թաղման	40 10
Դեկ. 30. Յայս ամիս հիւանդաց զեղագին և տառապելոց հանդերձապին	189
Հրամանաւ Սրբազան Առաջնորդին մերոյ ևս Հատուցեալ Նորահաւատ Յարութիւն գեղա-	
Արարիքեցւոյն ճան. ծախս	120
Նա և ըստ հրամանի նորին Սրբազանութեան Հատուցեալ որոց Յովսէփայ Յակոբեան.	50
Հատուցեալ 2 թաղման	13 10
Ի Ա. հափառ. Կաթողիկոսէն ամենայն Հայոց առաքեալ վասն աղքատաց Թէհրանայ	
զգումարն 300 մանէթից, և ի ձեռն Սրբազան Առաջնորդին մերոյ Հատուցեալ	2000
աղքատաց անտի զգումարն 50 պօլիմիլեալ ոսկիս, որ է	1500
Նա և ի ձեռն Ս. Առաք. վասն Համատանայ աղքատաց առաք 79 Աօ. ոսկիս	500
Ի ձեռն Հոգաբարձութեանս առաքեալ վասն Համատանայ աղքատաց	
Եւնի. Ի 1872 ամի 22 Մարտ, խորհրդակցութեամբ իսկ և գործակցութեամբ Գե-	
րադատիւ պարոն Ս. Պ. Աղանուրեան, Խորձակատարին Բրիտանական Տէրու-	
թեան գնեցաք յանուն Արկեղն աղքատաց Ջուղայ զամայի գեղն Աֆուսիարի,	
որ այժմ կոչի Արմէնապատ, և զԲաղֆէուզսին հանդերձ նոցին կից ջրմղովք, որ	
է մերձ Ջուղայ, նպատակաւ աշխատեցուցանելոյ զպարապորդ աղքատս, առ ի	
կերակրելոյ զնոսա ի գործս վերանորոգութեան յիշեալ գեղն և ջրմղացն ըստ բա-	
րեհաճութեան և լիաձեռն օժանդակութեան Քաւայարեանի բարեպաշտ և աստուա-	
ծառք (իւ-իւս) Գործակարացն քրիստոնեայ աղքատաց Պարսկաստանի. որպէս	
զի ի պողարերի կալուածոց գեղն լիցի օգուտ և մխիթարութիւն այն տառապե-	
լոց ազգիս, և հողագործ բնակչացն ի նմա, որք են այժմ հոգիք իրիւ 24, անդանոր	
Արժ. Մըսար Բրուս քահանայն Անդղ. Նա և Գեր. պարոն Ս. Պ. Աղանուրեան յա-	
ռանձին հասարակաց ընկերութենէ իւրեանց առ օրն 50 վարձկանաց վարձս հա-	
տուցեալ ի շինութիւն յիշեալ գեղն և ջրմղացն ց4 կէս ամիս, գումար վարձուցն	
բովանդակեալ մերձ 6500 պ. ուսիկք, իսկ այլ ամենայն պիտոյք և ծախք ասա-	
ցեալ գեղն և ջրմղաց յԱրկեղէն վճարեալ, որպէս յօրահաշուոյ արկեղն զամա-	
կան ծախսն բովանդակեմք աստ.	
Մարտ 22. Հատուցեալ գին Արմէնապատ գեղն և ջրմղաց	1000
“ “ Բաղֆէուզսի անուանեալ կալուածոցն.	500
“ “ Դենպեալին Պարսից հնգանորդ գնոց գեղն. և ըն	460
Ապրիլ 30. Հատուցեալ գին գործեաց այսինքն բահ, բրիչ և ըն. վասն ջրանցս մաքրելոյ	187 16
Յայս ամիս վարձս ճարտարաց գործոցն վերանորոգութեան և ըն	684 12
Մայիս 26. Յայս ամիս վարձս ճարտարաց աղիւսարկուաց և այլոց	946 16
Յունիս 30. Յայս ամիս վարձս ճարտարաց, և գին զրանց սենեկաց գեղն և ըն.	982 17

Գնեալ մի հատ եղ վանն գեղջն	125
Յուլիս 30. Յայս ամիս հատուցեալ վարձս ճարտարաց և այլ պարագայից	315
Մինչ ց16 Օգոստ. ամսոյ վարձս 50 վարձկանաց հատուցեալ ի յիշեալ հասարակաց ընկերութենէն Ենդղ. և յապայս յարկեղէն լինի հատուցեալ նոցա վարձ.	
Օգոստ. 23. Յայս ամիս հատուցեալ վարձս ճարտարաց վարձկանաց, վերակացուաց և այլ պարագայից	002 17
Գնեալ ևս երեք հատ եղինս վանն վարելոյ զարտս գեղջն.	344
„ ևս երեք հատ էշս վանն հող կրելոյ	195
Սեպտ. 30. Յայս ամիս հատուցեալ ճարտարապետաց, վերակացուաց, մշակաց և այլ պարագայից	1833 84
Հոկտ. 31. Յայս ամիս հատուցեալ ճարտարապետաց, վերակացուաց, մշակաց և այլ պարագայից	878 15
Նոյեմբ. 31. Յայս ամիս հատուցեալ ճարտարապետաց, վերակացուաց, մշակաց և այլ պարագայից	1092 14
Դեկտ. 30 Յայս ամիս հատուցեալ ճարտարապետաց, վերակացուաց, մշակաց և այլ պարագայից	929
Գնեալ 5000 զոյր տունիս որմնոց խաղողոյ վանն անկելոյ ի գեղջն	193
„ 23 հատ այծս վանն ընտելացն պիւղին.	250
„ Հետ զհետէ զսերմանս ընդոց և ցորենոյ վանն սերմանելոյ	579 15
Գումար	45031 34
Համարոյս մնացորդ դումարն ի վերայ մուրհակաց	8493—10
Եւս առ ձեռն պատրաստ գումար Արկեղն	7978—15 45
Գումարն եղև	16472 54
Գումարն եղև	61503 9

Հ. Ս. Ո.

Տէր Եւրո-Ռէ-ն Տ. Ս. Տ. Եւրո-Ռէ-նէան:

Տէր Դիմէ-Ռէ-ն Տ. Եւրո-Ռէ-նէան:

Տէր Սեդէ-Ռէ-ն Տ. Եւրո-Ռէ-նէան:

Տէր Կի-Ռէ-ն Տ. Եւրո-Ռէ-նէան:

Ղապար Գ. Եւրո-Ռէ-նէան:

Սեդէ-Ռէ-ն Տ. Եւրո-Ռէ-նէան:

Համառ օտարութեան հաշուոյ Արկեղն աղքատաց Զուղայ վերահասու եղեալ մեր որ վանն 1872 ամիս գտար ճիշտ. որոյ վանն վաւերացուցար աստ նոյն իսկ ստորագրութեամբ մերով և կնքով:

Գրեթէ Եւրո-Ռէ-ն Տ. Եւրո-Ռէ-նէան:

Ծանօթ լինելով քործողութեանց Արժանապատիւ Հողաբարձուաց Արկեղն Աղքատաց, և մանաւանդ ի մասին գնելոյ և նորոգելոյ զ ի սմին յիշեալ Արժանապատիւ պիւղին և նմին վերաբերելի ջրանցն, վկայեմ ստորագրութեան հաշուոյս:

Ս. Պ. Արժանապատիւ:

Ի 4875 ամի, 1 - ն Յունիս:

Ի Տղարմէ Ս. Եւրո-Ռէ-նէան:

Նոյն Զուղայ: